

Φ. Κ. ΠΟΛΥΜΕΡΑΚΗΣ

ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΕΚΦΡΑΣΜΟΙΣ ΤΗΣ ΟΜΗΡΙΚΗΣ ΠΡΟΦΗΤΕΙΑΣ
(Υ 302 - 308) ΣΤΗ ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΙΛΙΑΔΑ

Στη ραψωδία Υ της Ιλιάδας πριν από την πρώτη αναμέτρηση του Αχιλλέα με τον Έκτορα, η οποία αναστέλλεται από επεμβάσεις του Απόλλωνα (στίχ. 353 - 503), περιέχεται η σύγκρουση του Αχιλλέα με τον Αινεία (στίχ. 79 - 352),¹ η οποία καταλήγει επίσης χωρίς αποτέλεσμα λόγω της επέμβασης του Ποσειδώνα, ο οποίος προβλέποντας ότι η έκβαση της μονομαχίας θα ήταν θανατηφόρα για τον Αινεία, ανησυχεί για την τύχη του και προτείνει στους θεούς να τον σώσουν (στίχ. 293 - 308) για τους εξής λόγους:

α) γιατί δεν φταίει αλλά *τίη νῦν οὔτος ἀνάϊτιος ἄλγεα πάσχει | μᾶψ ἐνεκ' ἄλλοτρίων ἄχρων*, υπονοώντας προφανώς τις αδικίες του Λαομέδοντα και του Πάρη² (στίχ. 293 - 297)

β) για τις προσφορές του στους θεούς (στίχ. 297 - 299) και, κυρίως,

γ) γιατί δεν είναι βούληση της μοίρας να πεθάνει τώρα και ο Δίας θα θύμωνε πολύ με έναν πρόωρο θάνατο και ιδιαίτερα του Αινεία που η μοίρα τον προόρισε να συνεχίσει το γένος του Δαρδάνου, του πιο αγαπημένου γιου του Δία, μετά την αναπόφευκτη καταστροφή του μισητού γένους του Πριάμου (στίχ. 300 - 308):

ἀλλ' ἄγεθ' ἡμεῖς πέρ μιν ὑπέκ θανάτου ἀγάγωμεν, 300
μή πως καὶ Κρονίδης κεχολώσεται, αἶ κεν Ἀχιλλεύς
τόνδε κατακτεῖνη· μόριμον δέ οἱ ἐστ' ἀλέασθαι,
ὄφρα μὴ ἄσπερμος γενεὴ καὶ ἄφαντος ὄληται
Δαρδάνου, δν Κρονίδης περὶ πάντων φίλατο παίδων,
οἱ ἔθεν ἐξεγένοντο γυναικῶν τε θνητῶν. 305

1. Ερμηνεία, υπομνηματισμό και σχετική βιβλιογραφία για το επεισόδιο της σύγκρουσης Αχιλλέα - Αινεία και για την προφητεία του Ποσειδώνα βλ. M. W. Edwards, *The Iliad: A Commentary, Volume V: books 17 - 20* (gen. ed. G. S. Kirk), Cambridge 1991, σσ. 298 - 329, κυρίως 298 - 301 και 324 - 326.

2. Πβ. M. W. Edwards, ό.π., σ. 325.

ἤδη γὰρ Πριάμου γενεὴν ἤχθηρε Κρονίων·
 νῦν δὲ δὴ Αἰνείω βίη Τρώεσσι ἀνάξει
 καὶ παίδων παῖδες, τοὶ κεν μετόπισθε γένωνται».

Στην ἐκκλήση του Ποσειδώνα προς τους άλλους θεούς να σώσουν τον Αινεία απαντά η Ήρα με ένα «συγκεχυμένο σόφισμα: κοίταξε, εσύ Ποσειδώνα, αν θέλεις να σώσεις τον Αινεία ή να τον αφήσεις να πεθάνει. Όσο για μένα και την Αθηνά, έχουμε πολλές φορές ορκιστεί να μη βοηθήσουμε τους Τρώες»³ μήτε κι όταν θα φλέγεται η Τροία (Υ 310 - 317).

Τελικά, μετά από αυτή την απάντηση της Ήρας ο Ποσειδώνας επεμβαίνει στη μάχη και σώζει⁴ μόνος του τον Αινεία (Υ 318 - 329).

Ο Αινείας προβάλλεται και σε άλλες ραψωδίες της *Ιλιάδας*,⁵ σ' αυτό το επεισόδιο όμως προβάλλεται ιδιαίτερα για τους εξής λόγους:

— αυτός πρώτος αντιμετώπισε τον Αχιλλέα και σώθηκε και πάλι από θεϊκή επέμβαση και μάλιστα, αυτή τη φορά, από θεό φιλαχαιό.

— παρουσιάστηκε το γενεαλογικό του δένδρο, μέσω της συνομιλίας του με τον Αχιλλέα (Υ 215 - 240), για να αναχθεί η καταγωγή του στο Δία και να φανούν τα δικαιώματά του στο θρόνο της Τροίας.⁶ Έτσι, μετά το ξεκλήρισμα της γενιάς του Πριάμου, θα βασιλέψει στους Τρώες ο Αινείας και τα παιδιά του και τα εγγόνια του και ολόκληρη η μετέπειτα γενιά του (Υ 306 - 308).⁷

3. F. Codino, *Εισαγωγή στον Όμηρο (Introduzione a Omero)*, Torino 1965, μετάφρ. Γ. Βανδώρος, Αθήνα 1981, σ. 221.

4. Για τον Ποσειδώνα ως σωτήρα βλ. Α. Γκάρτζιου - Τάττη, «Ο Ποσειδών στο θέατρο του Διονύσου», *Λαοκώνη: Φιλολογία* 29 (2000), σσ. 298 κ.ε.

5. Ο Αινείας αναφέρεται σε αρκετές ραψωδίες της *Ιλιάδας*, συχνά μάλιστα στις ραψωδίες Ν και Ρ και ακόμη πιο συχνά στην Ε και στην Υ. Οι Τρώες τον τιμούσαν ίσα με τον Έκτορα (Ε 467 - 468, πβ. Ζ 77, Ρ 513, 754, 758) και είναι ο άριστος των Τρώων δίπλα στον Έκτορα, «χτυπιέται με τους δυνατούς όταν δεν είναι ώρα να αγωνιστή εκείνος», βλ. Ο. Κομνηνού - Κακριδή, *Σχέδιο και τεχνική της Ιλιάδας*, Αθήνα 1986 (= 1947), σ. 53. Στη ραψωδία Ε, τη *Διομήδους ἀριστεία*, συγκρούεται με το Διομήδη (Ε 166 - 310 & 432 - 453), τον άριστο των Δαναών μετά τον Αχιλλέα, και σώζεται από θεϊκή επέμβαση: αρχικά τον προστατεύει η μητέρα του, η Αφροδίτη, η οποία όμως τραυματίζεται από το Διομήδη και αποσύρεται στον Όλυμπο (Ε 311 - 370), και τον σώζει τελικά ο Απόλλωνας (Ε 445 - 453). Εδώ, συγκρούεται με τον Αχιλλέα και σώζεται από τον Ποσειδώνα, παρόλο που ο θεός είναι με το μέρος των Αχαιών.

6. Πβ. M. W. Edwards, ό.π., σσ. 316 κ.ε.

7. Παρόμοια με το τελευταίο δίστιχο της προφητείας του Ποσειδώνα είναι και τα προφητικά λόγια της Αφροδίτης προς τον Αχιλλέα για το γιο που θα γεννηθεί από τη συνείρεσή τους (Όμηρ. *Υμν. στην Αφροδίτη* 196 - 197): σοὶ δ' ἔσται φίλος υἱός δὲ ἐν Τρώεσσιν ἀνάξει / καὶ παῖδες παῖδες διαμπερές ἐκγεγόνουσι. Βλ. P. M. Smith, «Ainaeidai as Patrons of Iliad XX and the Homeric Hymn to Aphrodite», *HSCP* 85 (1981) 17 - 58.

Στόχος αυτής της εργασίας είναι να αναδείξει πώς αποδίδει ο ρωμαίος μεταφραστής αυτό το επεισόδιο στη Λατινική Ιλιάδα⁸ και ποιες μεταφραστικές τεχνικές χρησιμοποιεί, οι οποίες συμβάλλουν, κατά την άποψή μας, στο συνειδητό εκρωμαϊσμό⁹ του πρωτοτύπου και ειδικότερα της προφητείας του Ποσειδώνα που αφορά το μέλλον του Αινεία και της γενιάς του. Γι' αυτό το λόγο θα επιχειρήσουμε μία ανάλυση ολόκληρου του επεισοδίου, για να επισι-

Για το μύθο του Αινεία βλ. G. K. Galinsky, *Aeneas, Sicily and Rome*, Princeton 1969· το κεφάλαιο «Ο μύθος του Αινεία» της διδακτορικής διατριβής του Ν. Πετρόχειλου, *Ρωμαίοι και Ελληνισμός: Μια διαλεκτική σχέση (Roman Attitudes to the Greeks)*, Αθήνα 1974, μετάφρ. Ελ. Περάκη - Κυριακίδου & Στρ. Κυριακίδης), εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1984, σσ. 140 - 155, που σε ορισμένες πλευρές καταλήγει σε διαφορετικά συμπεράσματα από τη σφαιρικότερη και εκτενέστερη μελέτη του Galinsky· N. Horsfall, «Some Problems in the Aeneas Legend», *CQ* 29 (1979) 372 - 390· επίσης N. Horsfall, «Enea (Aeneas, Αινείας). - La leggenda di Enea», *Enciclopedia Virgiliana*, τόμ. 2, Roma 1985, σσ. 221 - 229, όπου παραθέτει εκτενέστατη σχετική βιβλιογραφία (σσ. 228 - 229). Σχετικά με την προσωπικότητα του Αινεία στο Βιργίλιο, στην προβιργιλική και μεταβιργιλική παράδοση βλ. επίσης P. Grimal, στο ίδιο λήμμα της *Encicl. Virg.*, σσ. 229 - 231· για την παρουσία του στις εικαστικές τέχνες F. Canciani, ό.π., σσ. 231 - 234 και για την παρουσία του στην ευρωπαϊκή λογοτεχνία το άρθρο της M. Grazioni στο ίδιο λήμμα (*Enea*) της *Encicl. Virg.*, σσ. 234 - 236.

8. Όλες οι παραπομπές στη Λατινική Ιλιάδα και τα παραθέματα είναι από την έκδοση του M. Scaffai, *Ilias Latina (introduzione, edizione critica, traduzione italiana e commento)*, Bologna 1982. Η έκδοση αυτή του Scaffai είναι η εκτενέστερη σχολιασμένη έκδοση της Λατινικής Ιλιάδας. Δυστυχώς δεν μπόρεσα να βρω τη συνοπτικότερη (75 σελίδες έναντι 464 σελίδων της έκδοσης του Scaffai), αλλά νεότερη, σχολιασμένη έκδοση του G. A. Kennedy, *The Latin Iliad. Introduction, Text, Translation and Notes*, η οποία μου είναι γνωστή μόνο μέσω της βιβλιοκρισίας της Eleanor Dickey στο *BMC R* 1999.01.06.

9. Για τον όρο "εκρωμαϊσμός" βλ. K. Büchner, «Livius Andronicus und die erste Künstlerische Übersetzung der Europäischen Kultur», *SO* 54 (1979), σσ. 37 - 70 (ο όρος Romanisierung αφορά τη μεταφραστική πρακτική του Λίβιου Ανδρόνικου)· M. von Albrecht, *Ιστορία της Ρωμαϊκής λογοτεχνίας (Geschichte der Römischen Literatur)*, München 21994, επιμ. μτφρ. Δ. Ζ. Νικήτας), τόμ. 1, Ηράκλειο 1997, σσ. 689 - 691· M. Beard, «Αυτοκρατορικοί χρόνοι» στον F. Graf (επιμ. έκδ.), *Εισαγωγή στην Αρχαιογνωσία, τόμος Β': Ρώμη (Einleitung in die Lateinische Philologie)*, Stuttgart und Leipzig 1997, μτφρ - επιμ. Δ. Ζ. Νικήτας), Αθήνα 2001, σσ. 569 & 573 - 574 (ο όρος αφορά την ενσωμάτωση ξένων θεοτήτων και λατρειών σε απόλυτα ρωμαϊκά πλαίσια)· M. Erler, «Ρωμαϊκή φιλοσοφία» επίσης στον F. Graf, ό.π., σσ. 622 - 623 (για την πολιτογράφηση της ελληνικής φιλοσοφίας στη Ρώμη μέσω του Κικέρωνα)· Ε. Γκαστή, «Κικέρωνος *Tusc. Disp.* 2. VIII. 20 - IX. 22: Η ποιητική του πρωτοτύπου (Σοφοκλής *Τραχίνια* 1046 - 1102) και η μεταφραστική ποιητική» στα *Πρακτικά Ζ' Πανελληνίου Συνεδρίου Λατινικών Σπουδών: Μεταφραστική Θεωρία και Πράξη στη Λατινική Γραμματεία (Θεσσαλονίκη, 16 - 19 Οκτωβρίου 2002)*, Θεσσαλονίκη Univ. Stud. Pr. 2003, σσ. 135 & 141 - 142.

μάνουμε τις επιλεκτικές απωθήσεις ομηρικών στοιχείων καθώς και τα ρωμαϊκά διαχειρίμενα στο μετάφρασμα του Βαίβιου Ιταλικού.¹⁰

Στο ομηρικό κείμενο η σύγκρουση Αχιλλέα - Αινεία, παρόλο που καταλαμβάνει μεγάλο μέρος της ραψωδίας Υ, παρουσιάζεται ως ένα συγκυριακό επεισόδιο, που αποτελεί ένα προστάδιο της σύγκρουσης Αχιλλέα - Έκτορα, και χρησιμοποιείται ως ένα βαθμό στην αφήγηση για να καθυστερήσει την πρώτη αναμέτρηση του Αχιλλέα με τον Έκτορα, που αποτελεί βασικότερο θέμα της ίδιας ραψωδίας.¹¹ Στη λατινική επιτομή ο μεταφραστής παραλείπει τελείως αυτή την πρώτη αναμέτρηση του Αχιλλέα με τον Έκτορα, όπως και άλλα θέματα της ραψωδίας Υ, και αποδίδει ολόκληρη την ομηρική ραψωδία μόνο με δέκα στίχους (895 - 905), με κεντρικό θέμα την αναμέτρηση Αχιλλέα - Αινεία, τη διάσωση του Αινεία από τον Ποσειδώνα και τα αποτελέσματά της για τους ρωμαίους.

Θέλοντας μάλιστα να προβάλει ιδιαίτερα αυτό το επεισόδιο συμπύσσει τις ομηρικές ραψωδίες Τ και Υ σε μία ενότητα,¹² με θέμα την είσοδο του Αχιλλέα στη μάχη με τα ηφαιστότευκτα όπλα, την αναμέτρησή του με τον Αινεία και την έκβαση αυτής της σύγκρουσης. Τη μονομαχία Αχιλλέα -

10. Για την πατρότητα και τη χρονολόγηση της Λατινικής *Ιλιάδας*, αυτής της ανισομερούς ποιητικής επιτομής της ομηρικής *Ιλιάδας* σε 1070 λατινικούς εξαμέτρους, βλ. J. Tolkien, *Omero e la poesia latina (Homer und die römische Poesie)*, Λειψζιγκ 1900, μτφρ. M. Scaffai με εισαγωγή και εκτενείς ενημερωτικές προσθήκες για την έρευνα μέχρι το 1991), Bologna 1991, σσ. 131 - 136· M. Scaffai, *ό.π.*, σσ. 11 - 29· Φ. Κ. Πολυμεράκης, «Λατινικές μεταφράσεις του Ομήρου στην Αρχαιότητα», *Δωδώνη: Φιλολογία* 31 (2002), σσ. 145 - 151.

11. Η ραψωδία Υ της *Ιλιάδας* και η Φ αποτελούν προβαθμίδες της μεγάλης σύγκρουσης του Αχιλλέα με τον Έκτορα που περιέχεται στη Ραψωδία Χ, με την οποία άλλωστε συνθέτουν την τριλογία της αριστείας του Αχιλλέα.

12. Ο λατίνος μεταφραστής στην απόδοση των ομηρικών ραψωδιών Τ και Υ παραλείπει ακόμη και τα βασικότερα θέματα αυτών των ραψωδιών, την *μήνιδος απόρρησις*, δηλ. τη συμφιλίωση Αχιλλέα - Αγαμέμνονα (Τ 40 - 281), που αποτελεί το βασικότερο θέμα της ομηρικής ραψωδίας Τ, και τη *θεομαχία* (Υ 31 - 75) που είναι χαρακτηριστικό θέμα της ραψωδίας Υ. Γι' αυτό το λόγο άλλωστε η ραψωδία Τ επιγράφεται από αρχαίους γραμματικούς ως «μήνιδος απόρρησις» και η Υ ως «θεομαχία». Από τη ραψωδία Υ παραλείπει επίσης τη συνέλευση των θεών (1 - 30), την προτροπή του Απόλλωνα - Λυκάονα προς τον Αινεία και τη συνομιλία τους (79 - 111), την παρέμβαση της Ήρας στον Ποσειδώνα και στην Αθηνά (112 - 155), τη συνομιλία Αχιλλέας - Αινεία (178 - 258) πριν από τη μονομαχία τους, ενώ από το τμήμα που αφορά την επέμβαση του Ποσειδώνα (288 - 352) αποδίδει μόνο, με μια απλή αναφορά, τη διάσωση του Αινεία, και από το εκτενές τμήμα της ραψωδίας που περιγράφει την πολεμική μανία του Αχιλλέα, την πρώτη αναμέτρησή του με τον Έκτορα και τη φυγή των Τρώων (353 - 503) αποδίδει, με λιγότερο από τρεις στίχους, μόνο την πολεμική μανία του Αχιλλέα καθώς αναζητά τον Έκτορα (στίχ. 903 - 905).

Αινεία πλαισιώνουν ως κατακλείδα οι στίχοι 903 - 905, που προέρχονται από τη ραψωδία Υ, και η συνοπτικότητα και άκρως επιλεκτική απόδοση¹³ της ομηρικής ραψωδίας Τ, με λιγότερο από τέσσερις στίχους (892 - 895), που ουσιαστικά αποτελούν την προμετωπίδα αυτής της σύγκρουσης:

Talibus ornatus donis Thetideius heros
 in medias acies immani turbine fertur,
 cui vires praebet casta cum Pallade Iuno
 dantque animos iuveni. Vidit Cythereius heros 895
 occurritque viro, sed non cum viribus aequis
 Aeacidae nec compar erat, tamen ira coegit
 conferre invictis iuvenem cum viribus arma.
 Quem nisi servasset magnarum rector aquarum,
 ut profugus laetis Troiam repararet in arvis 900
 Augustumque genus claris submitteret astris,
 non clarae gentis nobis mansisset origo.
 Inde agit Aeacides infesta cuspide Teucros
 ingentemque modum prosternit caede virorum,
 sanguinis Hectoris sitiens. 905

Στους στίχους 892 - 893 ο μεταφραστής συμπυκνώνει τους ομηρικούς στίχους ἐν δὲ μέσοισι κορύσσετο δῖος Ἀχιλλεύς (Τ 364) και ὁ δ' ἄρα Τρωσῖν μενεαίνων / δύσετο δῶρα θεοῦ, τά οἱ Ἦφαιστος κάμε τεύχων (Τ 367 - 368), ενώ παράλληλα η φράση *immani turbine fertur*¹⁴ αποτελεί βιργιλιανή απή-

13. Από την ομηρική ραψωδία Τ ο λατίνος μεταφραστής, εκτός από την *μήνιδος ἀπόρρησιν* (Τ 40 - 281), παραλείπει επίσης τους θρήνους για τον Πάτροκλο (Τ 281 - 351) καθώς και την κατακλείδα της ομηρικής ραψωδίας (Τ 399 - 424), όπου το άλογο του Αχιλλέα, ο Ξάνθος, του προαναγγέλλει ότι θα πεθάνει σύντομα, ενώ την παράδοση των όπλων από τη Θέτιδα στον Αχιλλέα (Τ 1 - 39) την έχει ενσωματώσει επιγραμματικά στο λατινικό κείμενο ως προμετωπίδα της έκφρασεως της Ασπίδας (στίχ. 860 - 861) στην απόδοση της ραψωδίας Σ, την οποία έχουμε εξετάσει σε άλλη εργασία «Όψεις μεταφραστικής ποιητικής στη Λατινική Ιλιάδα: Η απόδοση της ομηρικής ραψωδίας Σ» που είναι υπό έκδοση.

14. Η ίδια φράση χρησιμοποιείται στη Λατινική Ιλιάδα και για τον Τυδείδη, στίχ. 665 - 666 *Princeps Tydides fulgens ardentibus armis / per medios hostes immani pondere* (var. lect. *turbine*) *fertur*, ο οποίος στο ομηρικό κείμενο ρίχνεται πρώτος στη μάχη μετά την εμφάνιση το οιωνού που έστειλε ο Δίας (© 247 - 250) ύστερα από την προσευχή του Αγαμέμνονα (© 228 - 244). Ο παραλληλισμός του Αχιλλέα με το Διομήδη προαναγγέλλει κατά κάποιο τρόπο τη σύγκρουση Αχιλλέα - Αινεία και την έκβαση της, καθώς και με το Διομήδη συγκρούστηκε νωρίτερα ο Αινείας και σώθηκε τότε από επέμβαση του Απόλλωνα.

χηση (*Aen.* 12, 855 *illa volat celerique ad terram turbine fertur*),¹⁵ όπου η ίδια φράση χρησιμοποιείται για το πέταγμα και την προσγειώση της Ερινύας που έστειλε ο Δίας ως κακό οινόν στην Ιουτούρνα. Έτσι, μέσω αυτής της απήχησης, ο Αχιλλέας παραλληλίζεται με τη δυσούωνη Ερινύα του βιργιλιανού κειμένου.

Το περιεχόμενο των στίχων 894 - 895, ότι δηλαδή «η Ήρα με την Αθηνά παρέχουν δυνάμεις στον Αχιλλέα και τον ενθαρρύνουν», δεν αποτελεί μετάφραση κάποιου χωρίου της ραψωδίας Γ αλλά φαίνεται να απορρέει από τη γενικότερη δράση των δύο θεαινών, οι οποίες σε ολόκληρη την *Ιλιάδα* βρίσκονται σταθερά στο πλευρό των Αχαιών.¹⁶ Η σύμπραξη της Ήρας με την Αθηνά, σε ό,τι αφορά την τύχη των Τρώων, τονίζεται στο ομηρικό κείμενο και από τις ίδιες τις θεές: από την ίδια την Ήρα στην απάντησή της προς τον Ποσειδώνα,¹⁷ όταν αυτός κάνει έκκληση στους άλλους θεούς να σώσουν τον Λινεία, και από την ίδια την Αθηνά στη ραψωδία Ε, όπου και οι δύο θεές επεμβαίνουν υπέρ των Αχαιών (Ε 711 - 846) και η Αθηνά αγανακτισμένη με τη συμπεριφορά του Άρη απευθύνεται στο Διομήδη λέγοντάς του ότι ο Άρης έπεισε «την ίδια και την Ήρα» να πολεμήσουν εναντίον των Τρώων (Ε 832 - 833 *ὅς πρῶην μὲν ἔμοι τε καὶ Ἥρη στεῦτ' ἀγορεύων / Τρωσὶ μαχήσεσθαι, ἀτὰρ Ἀργελοισιν ἀρήξειν*).

Στην ίδια ραψωδία φαίνεται να παραπέμπει και η φράση *dantque animos iuveni* (895), η οποία ανταποκρίνεται στην ομηρική έκφραση *δῶκε ...*

15. Για τη φράση *immani turbine* πβ. επίσης *Aen.* 6, 594 (*Juppiter*) *telum / contorsit, ... / ... praecipitemque immani turbine adegit*.

16. Όσον αφορά τη βοήθεια της Ήρας στον Αχιλλέα, χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η προσπάθειά της να πρακινήσει τον Ποσειδώνα και την Αθηνά να επέμβουν στη μάχη υπέρ του Αχιλλέα (Υ 112 - 155), η οποία ωστόσο αποβαίνει μάταιη γιατί τελικά οι θεοί αποσύρονται από τη μάχη, καθώς επίσης και η παρέμβασή της στον Ήφαιστο, ο οποίος με προτροπή της Ήρας (Φ 328 - 341) επεμβαίνει στη μάχη και νικά τον Ξάνθο - Σκάμυδρο που μάχεται εναντίον του Αχιλλέα (Φ 233 - 384).

17. Η Ήρα αρνούμενη να βοηθήσει τον Λινεία, όπως αναφέραμε παραπάνω, συμπεριλαμβάνει στην απάντησή της και τη σύμπραξη της Αθηνάς όχι μόνο για τη συγκεκριμένη περίπτωση αλλά και για το μέλλον, ακόμη και για όταν θα φλέγεται η Τροία (Υ 310 - 317):

*«ἐννοσίγαι', αὐτὸς σὺ μετὰ φρεσὶ σῆσι νόησον
Λινείαν, ἢ κέν μιν ἐρίσσειαι, ἢ κεν ἐάσης
Πηλεΐδῃ Ἀχιλῆϊ δαμήμεναι, ἐσθλὸν ἔοντα.
ἦτοι μὲν γὰρ νῶϊ πολέας ὠμόσσαμεν ὄγκους
πᾶσι μετ' ἀθανάτοισιν, ἐγὼ καὶ Παλλὰς Ἀθήνη,
μὴ ποτ' ἐπὶ Τρώεσσιν ἀλεξήσειν κακὸν ἡμᾶρ,
μηδ' ὀπότ' ἂν Τροίῃ μαλερῶ πυρὶ πᾶσα δάηται
καιομένη, καίωσι δ' ἀρήιοι υἱες Ἀχαιῶν».*

θάρος που χρησιμοποιείται στην προμετωπίδα του Ε της Ιλιάδας, όπου η Αθηνά ενθαρρύνει το Διομήδη (Ε 1 - 2 Ἐνθ' αὖ Τυδείδῃ Διομήδεϊ Παλλὰς Ἀθήνη / δῶκε μένος καὶ θάρσος). Ὅσον αφορά τη βοήθεια της Αθηνάς στον Αχιλλέα σε «δυνάμεις» και «ενθάρρυνση», στη ραψωδία Τ η θεά φροντίζει να μη τον καταβάλει η εκούσια πείνα (Τ 351 - 354 ἢ δ' Ἀχιλλῆϊ / νέκταρ ἐνὶ στήθεσσι καὶ ἀμβροσίῃν ἔρατεινῆν / σταῆξ', ἵνα μὴ μιν λιμὸς ἀτερπῆς γούναθ' ἴκοιτο), ενώ στη ραψωδία Υ ο Αινείας, πριν από τη σύγκρουσή του με τον Αχιλλέα, ομολογεί στο Λυκάονα - Απόλλωνα ότι και άλλη φορά κινδύνευσε να σκοτωθεί από τον Αχιλλέα και την Αθηνά, η οποία «τραβώντας μπρος τον γλίτωνε και του ἔδινε κουράγιο»¹⁸ (Υ 94 - 96 ἢ κε δάμην ὑπὸ χερσὶν Ἀχιλλῆος καὶ Ἀθήνης, / ἢ οἱ πρόσθεν ἰούσα τίθει φάος ἠδ' ἐκέλευεν / ἔγχεϊ χαλκείῳ Λέλεγας καὶ Τρώας ἐναίρειν).¹⁹

Συνεπώς, ο ρωμαίος μεταφραστής στους στίχους 894 - 895 φαίνεται ότι επιχειρεί συνειδητά μία «ἐξ αποστάσεως σύμφυρση» ομηρικών χωρίων²⁰ και ολόκληρων σκηνών, με τη διαμεσολάβηση ίσως και του Οράτιου,²¹ όπου φαίνεται να παραπέμπει η φράση *casta cum Pallade*,²² προκειμένου να το-

18. Η μετάφραση είναι των Ν. Καζαντζάκη - Ι. Θ. Κακρυδῆ.

19. Τα λόγια αυτά του Αινεία «ηχούν σην προειδοποίηση για τις σκηνές του Υ 438 και του Χ 214, όπου η Αθηνά θα βρεθή πάντα να παραστέκη τον Αχιλλέα», βλ. Ο. Κομνηνού - Κακρυδῆ, ό.π., σ. 156.

20. Για τον όρο «ἐξ αποστάσεως σύμφυρση», μια τεχνική συνηθισμένη σε ποιητικές μεταφράσεις, όπου σε περιπτώσεις μερικής ή ολικής απόρριψης κάποιας έκφρασης του πρωτοτύπου, αρωγός του μεταφραστή είναι και πάλι ο μεταφραζόμενος ποιητής βλ. Α. Traina, *Vortit barbare. Le traduzioni poetiche da Livio Andronico a Cicerone*, Roma 1970, σ. 75· Μ. Scaffai, ό.π., σσ. 66 - 67· Ι. Ν. Καζάκης, «Από την πρώιμη μεταφραστική πράξη των Ρωμαίων: Livius Andronicus, Quintus Ennius, Caecilius Statius», *Φιλολόγος* 14 (1985), σσ. 307 - 308.

21. Σε μία ωδή του Οράτιου (*Carm.* 3, 3), προβάλλεται η σύμπραξη της Ἑρας και της Αθηνάς, σε ό,τι αφορά την τύχη των Τρώων, εκπεφρασμένη και πάλι από την ίδια την Ἑρα στη δημηγορία της, όπου η θεά υποστηρίζει ότι ο Λαομέδων τιμωρήθηκε για την επιορκία του, μαζί με το λαό του, από την ίδια και την «αγνή Αθηνά» (*Carm.* 3, 3, 21 - 24 ... *ex quo destituit deos / mercede pacta Laomedon, mihi / castaeque damnatum Minervae / cum populo et duce fraudulentio*). Από αυτή την ωδή του Οράτιου υπάρχουν κι άλλες απηχήσεις στο τμήμα της Λατινικής Ιλιάδας που εξετάζουμε, στις οποίες θα αναφερθούμε παρακάτω, στο στίχο 900.

22. Το επίθετο *casta* αντιστοιχεί στους ελληνικούς χαρακτηρισμούς κόρη (Ω 26) και παρθέρος (Ομηρ. Ὑμν. 28, 3) που αποδίδονται επίσης στην Αθηνά. Με το ίδιο επίθετο χαρακτηρίζεται η Αθηνά και άλλες φορές στη Λατινική Ιλιάδα (78, 333, 532), όπως επίσης χαρακτηρίζεται και ως *virgo armigera* (400), *sancta virago* (533) και *innupta* (548), μια *variatio* του *casta* προερχόμενη από τον Βιργίλιο (*Aen* 2, 31 *innuptae donum exitiale Minervae*), πβ. Μ. Scaffai, ό.π., σσ. 213 & 321. Το επίθετο *casta*, ωστόσο, στη λατινική λογοτεχνία σπάνια χρησιμοποιείται για την Αθηνά (πβ. *ThLL* III 568, 70 - 75),

νίσει τη σύμπραξη των δύο θεαινών υπέρ του Αχιλλέα και την κοινή εχθρότητά τους προς τους Τρώες και τον Αινεία.

Ο στίχος 895 εξυπηρετεί τη μετάβαση από τη ραψωδία Γ στο επεισόδιο της σύγκρουσης Αχιλλέα - Αινεία — το πρώτο ημιστίχιο άλλωστε ανήκει στη ραψωδία Γ και το δεύτερο στην Υ — και την αντιστάθμιση των δυνάμεων των δύο ηρώων. Ο χαρακτηρισμός *iuvenis* που αποδίδεται εδώ στον Αχιλλέα, χρησιμοποιείται στο στίχο 898 και για τον Αινεία και έτσι κατά κάποιο τρόπο ο μεταφραστής εξισορροπεί τους δύο αντιπάλους, αποδίδοντάς τους έναν χαρακτηρισμό που δεν υπάρχει στο πρωτότυπο για κανέναν από τους δύο ήρωες.²³ Επίσης η περίφραση *Cythereius heros*, που χρησιμοποιείται για τον Αινεία, αντισταθμίζει την περίφραση *Thetideius heros* που χρησιμοποιήθηκε παραπάνω, και μάλιστα στην ίδια θέση του στίχου,²⁴ για τον Αχιλλέ-

έτσι η χρήση του στο στίχο 894, σε συνδυασμό με το ότι η φράση *casta cum Pallade* δηλώνει και τη σύμπραξη της Αθηνάς με την Ήρα, φαίνεται ότι ανακαλεί τη φράση *mihī / castaeque... Minervae* του Οράτιου (*Carm.* 3, 3, 23).

23. Ο όρος *iuvenis* με βάση τους ρωμαϊκούς χαρακτηρισμούς των ηλικιών (πβ. Gabriella Senis, "iuvenis", *Enciclopedia Virgiliana*, τόμ. III, Roma 1987, σσ. 74 - 75) δεν αναφέρεται προφανώς στην ηλικία αλλά, αν κρίνουμε από τη χρήση του περιληπτικού ουσιαστικού *iuvenius* στο Βιργίλιο, θα πρέπει να σχετίζεται με τη στρατιωτική δύναμη και να σημαίνει "στρατιώτης", "πολεμιστής", πβ. R. G. Austin, *Βεργιλίου Αινειάδος Βιβλίο II (P. Vergili Maronis Aeneidos Liber Secundus)*, Oxford 1964, μεταφρ. επιμ. Λ. Τρομάρας, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 112 - 113 (*ad Aen.* 2, 63) όπου για περαιτέρω ανάλυση της λέξης *iuvenius* παραπέμπει στη μελέτη του Axelsson (*Mélanges Marmouseau*, σ. 13 σημ. 3) σχολιάζοντας ότι πρόκειται για σπουδαίο δημοσίευμα για τους όρους *adulescens*, *iuvenis* και τα σχετικά, το οποίο δυστυχώς δεν μπόρεσα να βρω. Και ο Βαίβιος εξάλλου χρησιμοποιεί περιληπτικά ουσιαστικά, όπως *iuvenius*, *ribes*, με επιθετικό προσδιορισμό (π.χ. *Dardana*, *Troiana*, *Priameia*, στ. 770, 789, 837, 905, 1029 - 30), ή και χωρίς επίθετο (π.χ. 839), για να δηλώσει την "ομάδα" ή το σύνολο "νεαρών στρατιωτών". Στην Αινειάδα πάντως το *iuvenis* ενώ χρησιμοποιείται μερικές φορές (π.χ. για τον Πάλλαντα και τον Τύρνο και για άλλους) με την κυριολεκτική του σημασία (πβ. Gabriella Senis, ό.π., σ. 74) για τον Αινεία χρησιμοποιείται μόνο μία φορά από την Κυβέλη (9, 88 - 89 *has ego Dardanio iuveni, cum classis egeret, / laeta dedi*)· πβ. γι' αυτό J. Conington - H. Nettleship, *The Works of Virgil*, vol. III, Hildesheim 1963 (= London 1883), σ. 167 «*iuveni: Aeneas would be "iuvenis" in relation to the gods and his ancestor Dardanus. He and his friends are addressed as "iuvenes" 1. 627., 8.112 & c.*». Για παραδείγματα χρήσης του *iuvenis* για ήρωες, επιφανείς άνδρες· κ.α. βλ. *ThLL* VII.2 736, 1 - 19.

24. Η χρήση τέτοιων περιφράσεων, πάντοτε στο τέλος του στίχου, φαίνεται ότι είναι ιδιαίτερα προσφιλή στο Βαίβιο Ιταλικό: δύο φορές αναφέρεται στον Αχιλλέα με την περίφραση *Thetideius heros* (690, 892) και άλλες δύο με την περίφραση *Nereius heros* (938, 975), δύο φορές χρησιμοποιεί την περίφραση *Pelopaeus heros* (131, 739) για τον Αγαμέμνονα (κατά το πρότυπο του Οβιδίου *Epist.* 8, 27 *Pelopaeus heros*), δύο φορές την περίφραση *Calydonius heros* (399, 454) και μία την *Aetolius heros* (556) για το

λέα. Και στη μία και στην άλλη περίπτωση οι δύο αντίπαλοι χαρακτηρίζονται με το ουσιαστικό *heros* και με ένα μητρωνυμικό επίθετο που δηλώνει τη θεϊκή καταγωγή των ηρώων και μέσω αυτού δίνεται, ως προς αυτό, ένα προβάδισμα στον Αινεία μια που κατ'άγεται από ανώτερη θεά.

Το στοιχείο της καταγωγής του Αινεία στο ομηρικό κείμενο, όπως αναφέραμε παραπάνω, προβάλλεται μέσω της προσφώνισής του προς τον Αχιλλέα (Γ 215 - 240), όπου παρουσιάζεται ολόκληρο το γενεαλογικό του δένδρο που φτάνει, από την πλευρά του πατέρα του, μέχρι το Δάρδανο, γιο του Δία. Η ανωτερότητα της καταγωγής του Αινεία έναντι του Αχιλλέα, από την πλευρά της μητέρας του, προβάλλεται επίσης, με τρεις στίχους, στα λόγια του Απόλλωνα προς τον ίδιο τον Αινεία (Γ 105 - 107 «... και δέ σέ φασι Διός κούρης Ἀφροδίτης / ἐκγεγάμεν, κείνος δὲ χειρίονος ἐκ θεοῦ ἔστιν / ἢ μὲν γὰρ Διός ἐσθ', ἢ δ' ἐξ ἄλλοιο γέροντος»), ενώ στη Λατινική Ιλιάδα μόνο με ένα μητρωνυμικό επίθετο. Παράλληλα, η χρήση της περιφράσης *Cythereius heros* αποτελεί σαφή οβιδιανή επίδραση, καθώς απαντά μόνο στον Οβίδιο και στη Λατινική Ιλιάδα, και παραπέμπει σε δύο καίρια σημεία της λεγόμενης «Αινειάδας» του Οβίδιου,²⁵ στους εισαγωγικούς στίχους (*Met.* 13, 623 - 625 *Non tamen eversam Troiae cum moenibus esse / spem quoque fata sinunt; sacra et, sacra altera, patrem / fert umeris, venerabile onus, Cythereius heros*) που αναφέρονται στη φυγή του Αινεία και τονίζουν τη θρησκευτική *pietas* του ήρωα,²⁶ και στην κατακλείδα (*Met.* 14, 584 *tempestativus erat caelo Cythereius heros*) που αφορά την αποθέωση του Αινεία (*Met.* 14, 581 - 608). Σημειωτέον ότι το επίθετο *Cythereius* ως μητρωνυ-

Διομήδη, επίσης χρησιμοποιεί τις περιφράσεις *Priameius heros* (για τον Πάρι 271, και για τον Έκτορα 960) και *Troius heros* (επίσης για τον Έκτορα 674). Τέτοιου είδους περιφράσεις, αποτελούμενες από επίθετο πατρωνυμικό -*ius* + το ουσιαστικό *heros*, συνιστούν "επικές γλώσσες" κατά το πρότυπο *Troius heros* (*Aen.* 6, 451 κ.α.) του Βιργίλιου και έπειτα, πιο συχνά, του Οβίδιου, π.β. A. Cordier, *Études sur le vocabulaire épique dans l'«Énéide»*, Paris 1939, σ. 190· M. Scaffai, ό.π., σ. 228. Ο Βαλβίος σχηματίζει αυτή την περιφράση, όπως είδαμε, και με μητρωνυμικό και ιδιαίτερα όσον αφορά τον Αχιλλέα και τον Αινεία μόνο με μητρωνυμικό.

25. Η οβιδιανή «Αινειάδα» αρχίζει με τη φυγή του ήρωα από την Τροία (13, 622 κ.ε.) και τελειώνει με την αποθέωσή του (14, 581 - 608), βλ. F. Bömer, «Ovid und die Sprache Vergils», *Gymnasium* 66 (1959) 268 - 288· M. Stitz, *Ovid und Vergils Aeneis* (diss.), Freiburg 1962· G. K. Galinsky, *Ovid's Metamorphoses*, Oxford 1975, σσ. 217 - 251· επίσης G. K. Galinsky, «La "Eneide" di Ovidio (met. XIII 623 - XIV 609) ed il carattere delle *Metamorfosi*», *Maia* 28 (1976) 3 - 18· F. Bömer, P. *Ovidius Naso. Metamorphosen (Buch XII - XIII)*, Heidelberg 1982, σσ. 366 κ.ε.

26. Πβ. G. K. Galinsky, ό.π., σ. 220, ο οποίος θεωρεί αυτούς τους στίχους ως μια λαμπρή επιτομή της θρησκευτικής σημασίας της *pietas*· F. Bömer, ό.π., σσ. 366 - 367.

μικό απαντά μόνο στον Οβίδιο²⁷ και στη Λατινική Ιλιάδα ενώ το *Thetideius* φαίνεται ότι αποτελεί νεολογισμό του μεταφραστή²⁸ που τον επινόησε, ορμώμενος μάλλον από τη συγκεκριμένη οβιδιανή περίφραση, για να αντιπαράθεσει τους δύο αντιπάλους. Συνεπώς στη Λατινική Ιλιάδα το μητρωνυμικό επίθετο *Cythereius*, σε αντιπαράθεση με το *Thetideius*, ενσωματώνει το περιεχόμενο των παραπάνω ομηρικών στίχων (Υ 105 - 107) και εκφράζει την ανωτερότητα του Αινεία έναντι του Αχιλλέα, όσον αφορά την καταγωγή από τη μητέρα του, ενώ παράλληλα η φράση *Cythereius heros* μέσω των παραπάνω οβιδιανών διακειμένων υπονοεί και την ηθική ανωτερότητα του Αινεία (υπαινιγμός στην *pietas*) και την προορισμένη από τα πεπρωμένα αποθέωσή του.²⁹

27. Πβ. *ThLL Onom.* II 811, 55 - 56 *Kυθηρίος; apud Graecos non in usu videtur fuisse. Το Cythereius* ως επίθετο είναι γενικά σπάνιο, ως μητρωνυμικό επίθετο του Αινεία σε ολόκληρη τη λατινική λογοτεχνία απαντά μόνο τρεις φορές στον Οβίδιο και μία στο κείμενό μας, ενώ αργότερα απαντά άλλη μία φορά ως ουσιαστικό (*Cythereus*) στο Δραχόντιο (*Romul.* 8, 364), πβ. *ThLL Onom.* II 811, 54 - 66. Το *Cytherea* (Κυθήρεια) χρησιμοποιείται συχνότερα, μόνο στους ποιητές και σχεδόν παντού σε πτώση ονομαστική ή κλητική, πβ. *ThLL Onom.* II 811, 29 - 46. Έτσι π.χ. χρησιμοποιεί και ο Βιργίλιος το *Cytherea*, και τις έξι φορές που απαντά στην Αινειάδα, και ο Βαίβιος και τις τρεις φορές που το χρησιμοποιεί στη Λατινική Ιλιάδα (309, 335, 470). Στον Οβίδιο από τις πέντε φορές που απαντά συνολικά το επίθετο *Cythereius* τις τρεις χρησιμοποιείται ως μητρωνυμικό του Αινεία (*Met.* 13, 625· 14, 584· *Fast.* 3, 611) στην περίφραση *Cythereius heros*, πάντα στο τέλος του εξαμέτρου, βλ. σχετικά R. Lamacchia, «Precisazioni su alcuni aspetti dell'epica ovidiana», *A & R* 14 (1969), σσ. 4 κ.ε.· F. Bömer, ό.π., σ. 368 (ad versum 625) και επίσης F. Bömer, *P. Ovidius Naso. Metamorphosen* (*Buch XIV - XV*), Heidelberg 1986, σ. 189.

28. Δεν υπάρχει λήμμα *Θητιδής* στο λεξικό των *LSJ* (Oxford 1994) ούτε *Thetideius* στο λεξικό των Ch. T. Lewis - Ch. Short, *A Latin Dictionary*, Oxford 1975 (=1879) ενώ στο *Oxford Latin Dictionary* (ed. P.G.W. Glare), Oxford 1994 (=1982), σ. 1938 (s.v. *Thetideius*) παρατίθεται ένα και μοναδικό παράδειγμα (*Ilias* 690)· πβ. επίσης Forcellini et alii, *Lexicon totius Latinitatis VI* (= J. Perin, *Onomasticon II*), Patavii 1920, σ. 700 (s.v. *Thetis*) «Hinc *Thetideius* (Θητιδής), adj. ad *Thetin* pertinens, a *Thetide* natus, ut *Thetideius heros* ap. Auct. Epit. *Iliad.* 692. 897. et 962. Wernsd.». Στην έκδοση του J. Ch. Wernsdorf (*Poetae Latini minores*, τόμ. IV, *Altenburgi* 1785) το επίθετο *Thetideius* απαντά τρεις φορές, ενώ στην έκδοση του Scaffai, στην οποία παραπέμπουμε, δύο (690, 892), και τις δύο στην περίφραση *Thetideius heros* και στο τέλος του στίχου, πβ. M. Scaffai, ό.π., σ. 348 «*Thetideius heros. i.e. Achilles, come nella clausola del v. 892. L'agg. matronimico è un hapax*». Ο μεταφραστής φαίνεται ότι αρέσκει να επινοεί τέτοια μητρωνυμικά "οβιδιανού τύπου", αν κρίνουμε και από το μητρωνυμικό *Cygnis* που και αυτό απαντά μόνο στη Λατινική Ιλιάδα, πβ. επίσης Scaffai, ό.π., σ. 273 «*Cygnis, i.e. Helena, è hapax di stampo ovidiano*».

29. Πβ. στίχ. 236 *et sacer Aeneas, Veneris certissima proles* και 483 *Veneris pulcherrima proles*. Ο Scaffai θεωρεί ότι ο Βαίβιος με το επίθετο *sacer* θέλησε να υπαινιχθεί όχι τόσο το βιργιλιανό *pius*, αν και ο Αινείας ήταν από τα πεπρωμένα *Romanus*

Στους στίχους 895 - 898 της Λατινικής Ιλιάδας, που αναφέρονται στη μονομαχία των δύο ηρώων, ο μεταφραστής, παρόλο που αναφέρει ρητά ότι ο Αινείας *non cum viribus aequis / Aeacidae nec compar erat*,³⁰ επεμβαίνει και πάλι στο ομηρικό κείμενο και μεροληπτεί υπέρ του Αινεία έναντι του ομηρικού Αχιλλέα. Στην επιτομή προβάλλεται η παρορμητική αντίδραση του Αινεία ο οποίος είδε τον Αχιλλέα και έσπευσε εναντίον του (895 - 96 *-vidit... / occurritque viro*),³¹ ενώ στο ομηρικό κείμενο ο Αινείας είναι στην αρχή διστακτικός και ο Απόλλωνας (με τη μορφή του Λυκάονα, γιου του Πριάμου) τον προτρέπει να συγκρουσθεί με τον Αχιλλέα (Υ 97 - 109) και του εμφυσά τελικά με τα λόγια του μένος μέγα.³² Στο ομηρικό κείμενο επίσης ο Αινείας τελικά πλησιάζει πρώτος τον Αχιλλέα, και μάλιστα απειλητικά, προβάλλεται όμως και η γενναιότητα του Αχιλλέα, ο οποίος πετιέται μπροστά στον Αινεία σα λιοντάρι που δεν υπολογίζει κίνδυνο (Υ 164 - 175 *Πηλεΐδης δ' ἐτέρωθεν ἐναντίον ὄρτο λέων ὧς, 174 - 175 ὧς Ἄχιλλῆ' ὄτρυνε μένος καὶ θυμὸς ἀγήνωρ / ἀντίον ἐλθέμεναι μεγαλήτορος Αἰνεΐαιο*), στοιχεία που αποσιωπώνται στη λατινική επιτομή. Ο στίχος *occurritque viro, sed non cum viribus aequis* (896) ανακαλεί την αντίδραση του Αγέλαου ο οποίος *fatis iniquis* σπεύδει να συγκρουσθεί με τον Τυδείδη (667 *Hic illi occurrit fatis Agelaus iniquis*),³³ όπως και ο Αινείας χωρίς να διαθέτει «ίσες δυνάμεις» σπεύδει να συγκρουσθεί «με αήττητες δυνάμεις», εξαναγκασμένος από οργή (897 - 898 *tamen ira coegit / conferre invictis iuvenem cum viri-*

stirpis origo (Aen. 12, 166), όσο την ιδιότητα ενός ιερέα - ερμηνευτή της θεϊκής βούλησης, όπως ο *sacer Orpheus* στον Οράτιο (AP 391 κ.ε.). Όπως και να είναι, το περιεχόμενο του στίχου 236 φαίνεται να ενισχύει την παραπάνω ερμηνεία μας. Επίσης, η απόληξη του στίχου αποτελεί σαφή βιργιλιανή απήχηση (Aen. 6, 322 *Anchisa generate, deum certissima proles*) και εξόμνηση της Ιουλιο - Κλαυδιανής δυναστείας, πβ. επίσης M. Scaffai, ό.π., σ. 251.

30. Σχετικά με το κριτικό πρόβλημα του στίχου, όπου παραδίδεται η γραφή *corpus* σχεδόν από ολόκληρη τη χειρόγραφη παράδοση, και για τη σχέση των στίχων 896 - 897 με τη ρωμαϊκή ποιητική παράδοση βλ. M. Scaffai, ό.π., σ. 397, ο οποίος υιοθετεί τη διόρθωση *compar*, και, εκτενέστερα, A. Grillo, *Critica del testo, imitazione e narratologia. Ricerche sull'Ilias Latina e la tradizione epica classica*, Firenze 1982, σσ. 101 - 121, ο οποίος καταλήγει στη διόρθωση *corpore*.

31. Και εδώ υπάρχει κριτικό πρόβλημα, στη θέση του *vidit* παραδίδονται και οι γραφές *videt, contra, huic, huic contra* και *huic tunc*, και στη θέση του *viro* ο Baehrens πρότεινε τη διόρθωση *fervens*, πβ. το κριτικό υπόμνημα του M. Scaffai, ό.π., σ. 173 και A. Grillo, ό.π., σσ. 102 κ.ε. Δεν πρόκειται να τοποθετηθούμε στο συγκεκριμένο πρόβλημα, σημειώνουμε ωστόσο ότι όποιες κι αν είναι οι σωστές γραφές δεν επηρεάζουν την παρατήρησή μας ότι ο Αινείας με αυτή τη φράση φαίνεται ότι ενεργεί παρορμητικά.

32. Υ 110 *Ὡς εἰπὼν ἔμπνευσε μένος μέγα ποιμένι λαῶν*.

33. Πβ. M. Scaffai, ό.π., σ. 344.

bus arma). Η ανισότητα των δύο αντιπάλων τονίζεται εύγλωττα με τα αρνητικά *non* και *nec*, που επισυνάπτονται στα δύο “κατηγορούμενα” του Αινεία (στο περιφραστικό *cum viribus aequis* και στο μονολεκτικό *contra*), και με τη χρήση του *sed* και, κυρίως, του *tamen* με το οποίο προβάλλεται και η οργή του Αινεία που τον εξανάγκασε να συγκρουσθεί.³⁴

Έτσι ο Αινείας παρουσιάζεται να ενεργεί παρορμητικά, χωρίς την προτροπή ή τη βοήθεια κάποιου θεού, ενώ τον Αχιλλέα τον δυναμώνουν και τον ενθαρρύνουν η Ήρα με την Αθηνά (894 - 895). Συνεπώς, παρόλο που στη σύγκριση των δύο αντιπάλων (896 - 898) ο Αχιλλέας είναι ο παραδοσιακός “αήττητος Αχιλλέας,” η φράση *invictis cum viribus*, που αφορά τις δυνάμεις με τις οποίες ο Αινείας αναγκάζεται να συγκρουσθεί, υπονομεύει κατά κάποιο τρόπο τον Αχιλλέα, αφού πρόκειται για δυνάμεις που του παρέχουν οι δύο θεές. Παράλληλα, η αποσιώπηση της παρορμητικότητας του ομηρικού Αχιλλέα στο συγκεκριμένο επεισόδιο, όπως επισημάναμε παραπάνω, και η προβολή της οργής του Αινεία εξυψώνει τον ήρωα, καθώς «στον κόσμο της επικής ποίησης η οργή των ηρώων στρέφεται κατά κανόνα εναντίον των εχθρών» και «δίνει δύναμη στους ήρωες για μεγάλα κατορθώματα».³⁵ Επιπλέον, η έμφαση στην οργή (*ira*) υποβάλλει ίσως σιωπηρά και τη σύγκριση

34. Κατά παρόμοιο τρόπο εκφράζεται η ανισότητα των δύο αντιπάλων Ιδαίου και Διομήδη στους στίχους 415 - 416 (*Sed neque vim saevi nec fortia sustinet arma / Tydidæ contraque tamen defendere temptat*), όπου ο Ιδαίος καθώς βλέπει τον αδερφό του, Φηγέα, να ψυχορραγεί πληγωμένος από το Διομήδη *stricto celer advolat ense* (413) αλλά σαν πουλί που βλέπει να του κατασπαράσσουν το παιδί του και δεν μπορεί να κάνει τίποτα, έτσι και αυτός δεν έχει τη δυνατότητα να βοηθήσει τον αδερφό του (417 - 423). Για τις αντιστοιχίες ανάμεσα στους στίχους 413 - 416 και 895 - 898 (στ. 413 *conspexit* — 895 *vidit*· 413 *advolat* — 896 *occurrit*· 415 - 416 *Sed neque vim ... nec ... sustinet arma / Tydidæ ... tamen defendere temptat* — 896 - 898 *sed non cum viribus aequis / Aeacidæ nec ... tamen ... coegit / conferre ... arma*) πβ. A. Grillo, ό.π., σσ. 118 - 121. Σημειώνουμε ότι και στο επεισόδιο Διομήδη - Ιδαίου ο μεταφραστής επεμβαίνει στο πρωτότυπο, όπου ο Ιδαίος σώζεται από τον Ήφαιστο, στοιχείο που αποσιωπάται στη λατινική επιτομή, και δεν υπάρχει η παρομοίωσή του με πουλί (E 20 - 24). Επισημαίνουμε επίσης ότι παρά τις πολλές αντιστοιχίες στα δύο χωρία της Λατινικής *Iliadas* ανάμεσα στον Ιδαίο και στον Αινεία υπάρχει και σημαντική διαφορά: στην περίπτωση του Ιδαίου, ο οποίος «αποπειράται να υπερασπισθεί» τον αδερφό του, προβάλλεται μέσω της παρομοίωσης η αδυναμία του να παράσχει στον αδερφό του την παραμικρή βοήθεια, ενώ στην περίπτωση του Αινεία προβάλλεται η οργή ως κινητήρια δύναμη.

35. J. Latacz, *Όμηρος. Ο θεμελιωτής της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας (Homer. Der erste Dichter des Abendlandes*, Artemis & Winkler 1997, μτφρ. Εβίνα Σιστάκου, επιμ. Α. Ρεγκάκος), Αθήνα 2000, σ. 113.

36. Γι' αυτή τη σιωπηρή σύγκριση συνηγορεί ενδεχομένως και το γεγονός ότι ο μεταφραστής στην απόδοση της ραψωδίας T παραλείπει τελείως την *μήνιδος απόρρησιν*.

με την ολέθρια οργή του Αχιλλέα,³⁶ που αποτελεί το κεντρικό θέμα ολόκληρης της *Ιλιάδας*.³⁷

Στη φράση *sed non cum viribus aequis | Aeacidae nec compar erat* που χρησιμοποιείται για τον Αινεία, ο μεταφραστής συμφύρει ένα ομηρικό χωρίο με τη βιργιλιανή εκδοχή του ίδιου χωρίου. Στην *Ιλιάδα* ο Ποσειδώνας απευθυνόμενος στον Αινεία σε ευθύ λόγο του λέγει ότι ο Αχιλλέας είναι ανώτερος στην ανδρεία από τον ίδιο και πιο αγαπητός στους θεούς και ότι, μόνο όταν ο Αχιλλέας θα έχει σκοτωθεί, ο Αινείας δεν θα κινδυνεύει πια να σκοτωθεί στη μάχη από κανέναν Αχαιό.³⁸ Στην *Αινειάδα* το ομηρικό χωρίο *σεῦ ἄμα κρείσσω καὶ φίλτερος ἀθανάτοισιν* (Υ 334) μεταφέρεται ως *nec dis nec viribus aequis* (*Aen.* 5, 809), μία φράση που λέγεται πάλι από τον Ποσειδώνα αλλά μεταξύ θεών αυτή τη φορά (Ποσειδώνας - Αφροδίτη)³⁹ και όχι από θεό σε θνητό (Ποσειδώνας - Αινείας). Στη *Λατινική Ιλιάδα* η φράση *non cum viribus aequis . . . nec compar erat*, που αποδίδει μόνο το *σεῦ ἄμα κρείσσω*, λέγεται από το μεταφραστή - αφηγητή, ο οποίος με τη μετάβαση από το α' στο γ' πρόσωπο και την απάλειψη της αντωνυμίας *σεῦ* μεταβάλλει την «ποιητική» του πρωτοτύπου, αφού η δόμηση των πληροφοριών

37. Βλ. επίσης Latacz, ό.π., σσ. 103 κ.ε.

38. Υ 332 - 339: «Αινεία, τίς σ' ὦδε θεῶν ἀτέοντα κελεύει
ἀντία Πηλεΐωνος ὑπερθύμοιο μάχεσθαι,
δς σεῦ ἄμα κρείσσω καὶ φίλτερος ἀθανάτοισιν;

.....
αὐτὰρ ἐπεὶ κ' Ἀχιλεὺς θάνατον καὶ πότμον ἐπίσπη,
θαρήσας δὴ ἔπειτα μετὰ πρότοισι μάχεσθαι
οὐ μὲν γὰρ τίς σ' ἄλλος Ἀχαιῶν ἐξεναρίξει».

39. Στην *Αινειάδα* ο Ποσειδώνας απευθυνόμενος στην Αφροδίτη, η οποία του ζήτησε βοήθεια για τον Αινεία (*Aen.* 5, 779 - 798), μεταξύ άλλων (5, 800 - 815) της υπενθυμίζει και το επεισόδιο της διάσωσης του Αινεία από τον ίδιο (5, 808 - 811):

*Pelidae tunc ego forti
congressum Aenean nec dis nec viribus aequis
nube cava rapui, cuperem cum vertere ab imo
structa meis manibus periurae moenia Troiae.*

Σημειώνουμε ότι η βιργιλιανή φράση *nec dis nec viribus aequis* επαναλαμβάνεται σε ένα επίγραμμα του Αυσόνιου χρησιμοποιούμενη για τον Έκτορα (*Epitaph.* 19, 1 *Hectore prostrato nec dis nec viribus aequis | congressus saevo Troilus Aeacidae*) και στο *opusculum Periochae Homeri Iliados et Odysssiae* του Ψευδο - Αυσόνιου (βλ. γι' αυτό Φ. Κ. Πολυμεράκης, ό.π., σ. 149), που ενώ πρόκειται για πεζές περιλήψεις των ομηρικών ραψωδιών, χρησιμοποιείται για τον Αινεία η παραπάνω βιργιλιανή εκδοχή: *Perioch.* 20 (σ. 389 Peiper) *tum et Aeneam dis et viribus iniquis cum Achille congressum quatenus studens Graecis nube circumdatum Neptunus eripuit.*

στο μετάφρασμα δεν ανταποκρίνεται σ' εκείνη του πρωτοτύπου.⁴⁰ Η βιργιλιανή εκδοχή του ομηρικού στίχου, χωρίς να αποτελεί πιστή μετάφρασή του, διευρύνει την ομηρική φράση, καθώς δεν αναφέρεται μόνο στην κατωτερότητα του Αινεία έναντι του Αχιλλέα αλλά και στην ανωτερότητα των φιλαχαιών θεών στην *Ιλιάδα* έναντι των φιλοτρωικών.⁴¹ Αυτή η αναφορά στην ανωτερότητα των φιλαχαιών θεών φαίνεται να υπάρχει και στη *Λατινική Ιλιάδα*, συγκαλυμμένη στη φράση *invictis... cum viribus*, όπως αναφέραμε παραπάνω, και στη βοήθεια που παρέχουν στον Αχιλλέα η Ήρα και η Αθηνά (στ. 894 - 95).

Οι επόμενοι στίχοι (899 - 902) απαρτίζουν ένα αριστοτεχνικά δομημένο τετράστιχο, ένα από τα χαρακτηριστικότερα δείγματα της "μεταφραστικής ποιητικής" του Βαίβιου Ιταλικού, όπου μεταβάλλει ριζικά την "ποιητική" του πρωτοτύπου, καθώς δεν μεταφράζει την προφητεία του Ποσειδώνα ούτε περιγράφει τον τρόπο διάσωσης του Αινεία, αλλά απλώς την αναφέρει. Ο μεταφραστής με αφόρμηση αυτή την αναφορά στη διάσωση του Αινεία, που είναι το μόνο κοινό με το ομηρικό κείμενο, επεμβαίνει καθαρά στο πρωτότυπο και, επιστρατεύοντας το οπλοστάσιο του Βιργίλιου, επιχειρεί, ως αφηγητής πια, έναν *a posteriori* ερμηνευτικό σχολιασμό της σωτηρίας του Αινεία από τον Ποσειδώνα,⁴² εκφράζοντας το συλλογισμό του, λεκτικά - συντακτικά, μέσω ενός υποθετικού λόγου του μη πραγματικού⁴³ του οποίου η υπόθεση αναφέρεται στο παρελθόν, εν προκειμένω στο τρωικό παρελθόν, και η απόδοση στο παρόν του λέγοντος προσώπου, δηλαδή στη ρωμαϊκή πραγματικότητα της εποχής του μεταφραστή: αν ο Ποσειδώνας δεν είχε σώσει τον Αινεία, ... δεν θα είχε μείνει για μας ο γενάρχης της ένδοξης γενιάς.

40. Πβ. Ε. Γκαστή, ό.π., σ. 138, κυρίως υποσημ. 12 «Ο μεταφραστής αλλάζοντας τη σειρά των λέξεων ή το σημείο αναφοράς αλλάζει και την οπτική του προσώπου που μιλά, δηλαδή ουσιαστικά μεταβάλλει την "ποιητική" του πρωτοτύπου. Για την "ποιητική" ως τη λειτουργία της γλώσσας που έχει να κάνει με τη δόμηση των πληροφοριών σε ένα κείμενο βλ. *Περί Μεταφράσεως. Σίγχρονες Προσεγγίσεις*, επιστημ. επιμ. Φ. Μπατσάλιά, φιλολογική επιμ. Κ. Συντελή, εκδ. ΚΑΤΑΡΤΙ, Αθήνα 2001, σ. 129».

41. Πβ. Α. Grillo, ό.π., σ. 106.

42. Ερμηνευτικό σχολιασμό και "εκρωμαισμό" της κατακλείδας της προφητείας του Ποσειδώνα (Υ 307 - 308) αποτελεί ουσιαστικά και η βιργιλιανή προφητεία του Απόλλωνα (*Aen.* 3, 96 - 98 «... antiquam exquisite matrem. / Hic domus Aeneae cunctis dominaditur oris / et nati natorum et qui nascentur ab illis»), πβ. Α. Grillo, ό.π., σσ. 94 - 96· Μ. W. Edwards, ό.π., σσ. 326.

43. Αυτού του είδους η διατύπωση φαίνεται ότι είναι προσφιλής τρόπος έκφρασης του μεταφραστή όταν παρεμβαίνει στο πρωτότυπο και αποκλίνει συνειδητά απ' αυτό, αν κρίνουμε και από τους στίχους 250 - 51 *His se defendit ducibus Neptunia Troia / vicissetque dolos Danaum, ni fata fuissent*, που επίσης δεν υπάρχουν στο πρωτότυπο, πβ. Φ. Κ. Πολυμεράκης, ό.π., σ. 146.

Στο στίχο 899 ο μεταφραστής αναφέρεται στην ήδη συντελεσθείσα στο παρελθόν σωτηρία του Αινεία από τον Ποσειδώνα. Η περίφραση *magnarum rector aquarum* που χρησιμοποιείται για το υποκείμενο της δράσης έχει έντονο ρωμαϊκό χρώμα: αφενός είναι αποτέλεσμα σύμφυρσης ενός βιργιλιανού χωρίου (*Aen.* 8, 77 *corniger Hesperidum fluvius regnator aquarum*) με ένα του Οβίδιου (*Met.* 1, 33 *rector pelagi*, sc. *Neptunus*) και, αφετέρου, ανταποκρίνεται στη βιργιλιανή φράση *Saturnius . . . domitor maris . . . alti* (*Aen.* 5, 799) που χρησιμοποιείται επίσης για τον Ποσειδώνα, και μάλιστα σε καίριο σημείο του έπους, όπου ο ίδιος ο Ποσειδώνας αναφέρεται στο συγκεκριμένο περιστατικό της διάσωσης του Αινεία από τον ίδιο (*Aen.* 5, 800 - 815).

Ο σκοπός και το αποτέλεσμα της διάσωσης του Αινεία αποτυπώνονται με δύο δευτερεύουσες προτάσεις, σε ένα στίχο η καθεμιά, που περικλείονται ανάμεσα στην υπόθεση και την απόδοση του υποθετικού λόγου και πρόκειται για ένα δίστιχο (900 - 901) που ουσιαστικά αναπαράγει το κεντρικό θέμα και το στόχο της Αινειάδας.⁴⁴ Ο όρος *profugus* που χρησιμοποιείται γενικά για τον Αινεία και τους Τρωαδίτες πρόσφυγες παραπέμπει σαφώς στο δεύτερο στίχο της Αινειάδας (*fato profugus*),⁴⁵ ενώ η φράση *Troiam repararet* απηγεί ένα χωρίο του Οράτιου (*Carm.* 3, 3, 58 - 60 . . . *ne nimium pii | . . . | tecta velint reparare Troiae*), όπου η Ήρα απευθυνόμενη στους Κυρίτες τους αποτρέπει απειλητικά «να μη θελήσουν από υπερβολική ευσέβεια να κτίσουν πάλι τα σπίτια της Τροίας».⁴⁶ Ο τοπικός προσδιορισμός της

44. Πβ. M. von Albrecht, ό.π., σσ. 791 - 792 «Στην Ιλιάδα η προφητεία που αφορά τους προγόνους του Αινεία αποτελεί ένα τυχαίο μόνο χαρακτηριστικό, ενώ στην Αινειάδα αυτή η ιδέα καθορίζει τη δομή ολόκληρου του έπους». Για το στόχο της Αινειάδας παραθέτουμε χαρακτηριστικά την άποψη του Δονάτου Vita 21 «*Novissime Aeneidem incohabit, argumentum varium . . . et in quo, quod maxime studebat, Romanae simul urbis et Augusti origo contineretur*». Γι' αυτόν τον τρόπο πρόσληψης της Αινειάδας που αποτελεί σταθερό σημείο αναφοράς από τα πρώτα χρόνια της δημοσίευσης του έργου μέχρι τις σύγχρονες ερμηνευτικές προσεγγίσεις βλ. R. F. Thomas, *Virgil and the Augustan Reception*, Cambridge Univ. Pr. 2001, σ. xii «By "Augustan reader" I mean a reader who sees the writing of Virgil as endorsements of the aims and achievements of Emperor Caesar Divi filius Augustus».

45. Βλ., π.χ., Σαλλούστιο *Cat.* 6, 1 *Troiani . . . Aenea duce profugis*. Αίβιο 1, 1, 8 *postquam audierit multitudinem Troianos esse, ducen Aenean . . . , cremata patria domo profugos*. Οβίδιο *Ars* 3, 337 *profugum Aenean*. Πβ. R. G. Austin, ό.π., σ. 62 (ad *Aen.* 1, 2).

46. Σ' αυτή την ωδή του Οράτιου (*Carm.* 3, 3) αναφερθήκαμε και παραπάνω σχολιάζοντας τη σύμπραξη Ήρας και Αθηνάς (στίχ. 894). Η ωδή, με θέμα τη *iustitia*, αποτελεί ένα πολιτικό μανιφέστο της εποχής του Αυγούστου καθώς αναφέρεται στην αποθέωση του Αυγούστου, λόγω της δικαιοσύνης του, ενώ ακόμη ζει (στίχ. 9 - 12 *hac arte Pollux*

καινούριας Τροίας με τη φράση *laetis ... in arvis*⁴⁷ είναι και πάλι ένας βιργιλιανός απόηχος καθώς φαίνεται να παραπέμπει στο δεύτερο βιβλίο της *Αινειάδας*, στην προφητεία της Κρέουσας, η οποία διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο για τη δομή ολόκληρου του έπους.⁴⁸

Ο στίχος 901 αναφέρεται στην ανύψωση του Αυγούστειου γένους στα άστρα, που παρουσιάζεται ως επακόλουθο της εγκατάστασης του πρόσφυγα Τρωαδίτη και της επανίδρυσης της Τροίας σε εύφορη γη. Το επίθετο *augustus* στην αυτοκρατορική εποχή συνδέεται γενικά με τον οίκο της Ιουλιο-Κλαυδιανής δυναστείας⁴⁹ και ο συνδυασμός *Augustum genus* αλλά και ολόκληρη η φράση *claris submitteret astris* παραπέμπουν συνειρμικά στη βιργιλιανή φράση από την προφητεία του Αγγίση, που αναφέρεται στη μελλοντική αποθέωση του αγέννητου ακόμη Καίσαρα και της γενιάς του (*Aen.* 6, 789 - 790 *hic Caesar et omnis Iuli / progenies magnum caeli ventura sub axem*).⁵⁰ Παράλληλα, ο ίδιος στίχος παραπέμπει σε και άλλα ιστορικά χωρία της *Αινειάδας* και ιδιαίτερα στην προφητεία του Δία, όπου ο Δίας

et vagus Hercules / enisus arcis attigit igneas, / quos inter Augustus recumbens / purpureo, bibet ore nectar), και περιλαμβάνει επιπλέον και ένα vaticinium ex eventu της Ήρας για την τύχη της Τροίας. Η εντολή που δίνει η θεά στους Κυρίτες και η απειλή της, αν την παραβούν, αφορά την τύχη της νέας Τροίας. Σημειώνουμε ότι και στο διστιχο της *Λατινικής Ιλιάδας* (901 - 902) ο Βαίβιος στην αποθέωση του Αυγούστειου γένους συμπεριλαμβάνει σιωπηρά και τον αυτοκράτορά του, που προφανώς ζει ακόμη. Τοπωνυμιατισμό και ερμηνεία των στίχων του Οράτιου που παραθέσαμε αλλά και ολόκληρης της ωδής βλ. Κ. Γρόλλιος, *Οράτιος. Οι Ωδές, βιβλίο III*, Αθήνα 1998, σσ. 64 - 81, όπου και σχετική βιβλιογραφία. Για το στίχο 900 πβ. επίσης Α. Grillo, ό.π., σσ. 98 - 99.

47. Στη θέση του επιθέτου *laetis* ο Bondam πρότεινε τη διόρθωση *Latiis* την οποία και αποδέχτηκαν όλοι οι εκδότες μέχρι τον Scaffai, ίσως επειδή στη φράση *Latiis ... arvis* είδαν έναν υπαινιγμό στον Οβίδιο (*Fast.* 4, 251 *Cum Troiam Aeneas Italos portaret in agros*), το επίθετο *laetis* ωστόσο, όπως επισημαίνει ο Scaffai (ό.π., σ. 398), είναι πολύ πιο εύστοχο καθώς παραπέμπει στην προφητεία της Κρέουσας. Πβ. επίσης Α. Grillo, ό.π., σσ. 96 - 97 (σημ. 60).

48. *Aen.* 2, 781 - 784 *et terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva / inter opima virum leni fluit agmine Thybris. / Illic res laetae regnumque et regia coniunx / parata tibi*. Πβ. R. G. Austin, ό.π., σσ. 487 κ.ε.

49. M. Scaffai, ό.π., σ. 398 «Il termine *augustus* (o forse *Augustus*) nell'età imperiale comporta un'allusione alla casa regnante: *a. iuveni* (*Ov. fast.* 4, 676); *a. legibus* (*Manil.* 1, 8); *capite a.* (*Val. Max.* 9, 11, *ext.* 4); *a. ore* (*Calp. ecl.* 4, 86), e così via».

50. Πβ. F. Fletcher, *Virgil Aeneid VI*, Oxford 1966, σσ. 89 - 90 (σχόλια στίχων 788 - 807) ο οποίος σχολιάζει «magnum ... axem: "Destined to come under heaven's great vault", i.e. to be born», η φράση *divi genus* (792) όμως που αποδίδεται στον Αύγουστο, όπως επισημαίνει ο ίδιος, προϋποθέτει την αποθέωση του Ιούλιου Καίσαρα.

προλέγει στην Αφροδίτη την αποθέωση του Ιούλιου Καίσαρα.⁵¹ Στην ίδια προφητεία προοικονομείται και η προκαθορισμένη από τα *fata* αποθέωση του Αινεία (*Aen.* 1, 259 - 60 *sublimemque feres ad sidera caeli | magnanimum Aenean*),⁵² η οποία επαναπροβάλλεται στην κατακλείδα του έπους, πάλι διά στόματος του Δία που αυτή τη φορά απευθυνόμενος στην Ήρα την καλεί να πάψει επιτέλους να εχθρεύεται τον Αινεία και να του προ-καλεί συμφορές γιατί γνωρίζει και η ίδια ότι ο Αινείας «οφείλεται στους ουρανούς και από τα πεπρωμένα θα ανυψωθεί στα αστέρια», δηλ. θα γίνει θεός (12, 794 - 795 *indigetem Aenean scis ipsa et scire fateris | deberi caelo fatisque ad sidera tolli*).⁵³

Στο δίστιχο της Λατινικής Ιλιάδας δεν υπάρχει ρητή αναφορά στην αποθέωση του ίδιου του Αινεία και στην καθοριστική σημασία των *fata*, όμως μέσω των παραπάνω απηχήσεων από τόσο καίρια σημεία της Αινειάδας, ο ρωμαίος μεταφραστής εκλαμβάνει ως δεδομένη και την αποθέωση του Αινεία και υπαινίσσεται την καθοριστική σημασία των *fata* στην επανίδρυση της νέας Τροίας και στην αποθέωση του Αυγούστειου γένους, που δεν θα εκπληρώνονταν αν ο Ποσειδώνας δεν είχε σώσει τον Αινεία.

Στο στίχο 902 ο μεταφραστής επεκτείνεται στις συνέπειες της διάσωσης του Αινεία για τη σύγχρονή του πραγματικότητα. Ο όρος *origo* αναφέρεται σαφώς στον Αινεία, με τη σημασία του *auctor gentis* και παραπέμπει και πάλι στο Βιργίλιο (*Aen.* 12, 166 *hic pater Aeneas, Romanae stirpis origo*), όπου μάλιστα η λέξη *origo* χρησιμοποιείται επίσης στο τέλος του στίχου. Στο βιργιλιανό χωρίο ο Αινείας είναι ο γενάρχης της Ρωμαϊκής γενιάς, ενώ εδώ της «ένδοξης γενιάς», δηλ. της Ιουλίας γενεάς.⁵⁴ Η φράση *clarae gentis* σε συνδυασμό με το *claris astris* του προηγούμενου στίχου εμπεριέχει έναν

51. *Aen.* 1, 286 - 290 *nascetur pulchra Troianus origine Caesar, | imperium Oceano, faman qui terminet astra, | Iulius, a magno demissum nomen Iulo. | hunc tu olim caelo spoliis Orientis onustum | accipies securo; vocabitur hic quoque votis.* Γι' αυτούς τους στίχους καθώς και το πρόβλημα της ταυτότητας του Καίσαρα (στ. 286 *Caesar*), αν δηλαδή πρόκειται για τον Ιούλιο Καίσαρα ή για τον Αύγουστο, βλ. R. G. Austin, ό.π., σσ. 192 - 196.

52. Πβ. επίσης R. G. Austin, ό.π., σσ. 179 - 180.

53. Πβ. J. Conington - H. Nettleship, ό.π., σ. 473· B. Tilly, *P. Vergili Maronis Aeneidos Liber XII*, University Tutorial Press 1969, σ. 209· R. D. Williams, *The Aeneid of Virgil, Books 7 - 12*, Glasgow 1973, σ. 494.

54. Χαρακτηριστική είναι η διατύπωση του Τάκιτου *origo Iuliae gentis Aeneas* (*Ann.* 4, 9, 2). Για τους στίχους 901 - 902 αξίζει να παραθέσουμε την άποψη του F. Plessis, *De Italici Iliade Latina* (diss), Paris 1885, σ. xiv «agnoscis originem illam gentis Iuliae, a Vergilio, Horatio, Propertio, Ovidio decantatam, stripem ex diis ortam quam jactabat Augustus nepotesque».

υπαινιγμό στο *sidus Iulium*,⁵⁵ από τη στιγμή που η Ιουλία γενεά διατεινόταν ότι, μέσω του Αινεία, καταγόταν από την Αφροδίτη. Ιδιαίτερης σημασίας είναι η χρήση της δοτικής «ηθικής»⁵⁶ *nobis* που ουσιαστικά αποτελεί έναν δείκτη της ενδοποιητικής και αυτοαναφορικής τάσης του κειμένου,⁵⁷

55. Βλ. M. Scaffai, ό.π., σ. 398 «qui forse l'attr. *clarus* ... contiene un'allusione al *sidus Iulium*, o astro dioneo, dal momento che la stripe giulia si proclamava, tramite Enea, discendente da Venere». Σχετικά με το *sidus Iulium* βλ. Οράτιο *Carm.* 1, 12, 46 - 48 *micat inter omnis / Iulium sidus velut inter ignis / luna minores* «και μέσα σε όλα τα άλλα αστράφτει το Ιούλιο άστρο, όπως η σελήνη μέσα στα μικρότερα αστέρια»· σ' αυτό το χωρίο σύγχρονοι υπομνηματιστές υποστηρίζουν ότι η λέξη *sidus* χρησιμοποιείται μεταφορικά και ότι με τη φράση *Iulium sidus* ο Οράτιος αναφέρεται στον Αύγουστο, αν και από την άλλη πλευρά δε θεωρούν άπιθανο να υπάρχει ένας πλάγιος υπαινιγμός στο *Caesaris astrum*, δηλ. στον κομήτη που λέγεται ότι εμφανίστηκε το καλοκαίρι του 44 π.Χ., λίγους μήνες μετά το θάνατο του Καίσαρα, και θεωρήθηκε ως σημάδι της «αποθέωσης» του, πβ. R. G. M Nisbet - M. Hubbard, *A Commentary on Horace: Odes book 1*, Oxford 1970, σσ. 162 - 163· K. Γρόλλιος, *Οράτιος. Οι Ωδές*, βιβλίο I, Αθήνα 1986, σσ. 149 - 150· Ρητή αναφορά στον κομήτη του Καίσαρα υπάρχει στο Βιργίλιο, στις *Εκλογές* (9, 47 - 48 *ecce Dionaei processit Caesaris astrum, / astrum quo...*) και επανλαμβάνεται στην *Αινειάδα* (8, 681) ως *patrium ... sidus* (πβ. R. Montanari Caldini, "sidus", *Encicl. Virg.*, τόμ. IV, Roma 1988, σ. 842), για το οποίο ο Σέρβιος *auctus* σχολιάζει: *ad Aen.* 8, 681 *«ipse vero Augustus in honorem patris stellam in galea coepit habere depictam»* και *ad Ecl.* 9, 47 *«quam (stellam) quidam ad illustrandum gloriam Caesaris iuvenis pertinere existimabant»*, πβ. επίσης H. Wagenvoort, «Virgil's fourth Eclogue and the Sidus Iulium», *Studies in Roman Literature, Culture and Religion*, Leiden 1956, σσ. 1 - 29 κυρίως 11 κ.ε. Για τη σύνδεση της Ιουλίας γενεάς με την Αφροδίτη βλ. επίσης Μανίλιο 1, 798 - 800 *Venerisque ab origine proles / Iulia descendit caelo caelumque replebit, / quod reget, Augustus, ...*· πβ. επίσης R. G. Austin, ό.π., σσ. 378 - 379 (*ad Aen.* 2, 563). Εκτενή πραγμάτευση για το *sidus Iulium* βλ. Mary F. Williams, «The Sidus Iulium, the divinity of men, and the Golden Age in Virgil's Aeneid», *LICS* 2.1 (2003), σσ. 1 - 29. Για «αποθέσεις» αυτοκρατόρων και μελών της *Domus Augusta* βλ. επίσης Mary Beard, «Ο αυτοκράτορας και η θρησκεία του αυτοκρατορικού οίκου» και «'Αποθέωση' και λατρεία του αυτοκράτορα» στον F. Graf, ό.π., σσ. 549 - 558 & 558 - 565, κυρίως 549 - 50 & 558 - 59.

56. Ο όρος δοτική "ηθική" επινοήθηκε από τον Buttman, πβ. Landgraf, *All.* 8, 48 στον R. G. Austin, *Βιργίλιον Αινειάδος Βιβλίο I (P. Vergili Maronis Aeneidos Liber Primus)*, Oxford 1971, μετάφρ. - επιμ. Α. Γρομάρας), Θεσσαλονίκη 2001, σ. 179. Πβ. επίσης J. B. Hofmann, *Lateinische Umgangssprache*, Heidelberg 1951, σσ. 136 κ.ε.

57. Για τη χρήση παρόμοιων δεικτών ο A. Laird, *Powers of Expression, Expressions of Power, Speech Presentation and Latin Literature*, Oxford Univ. Pr. 1999, σ. 27 αναφέρει τα εξής «Such indexicals help us assemble a modest profile for both, the speaker - narrator of this text and its primary addressee»· βλ. επίσης σ. 31 «the word *mihī* indicates their relation to the speaker», όπως σχολιάζει τους στίχους της *Αινειάδας*, 7, 41 - 44 *maior rerum mihī nascitur ordo / maius opus moveo.*

πρόκειται δηλαδή για ένα σήμα της παρουσίας του μεταφραστή και ταυτόχρονα για έναν δείκτη του τρόπου πρόσληψης του ομηρικού έπους, καθώς προσδιορίζει και τη μεταφραστική ποιητική η οποία εν προκειμένω συνίσταται στον εκρωμαϊσμό του πρωτοτύπου. Με τη χρήση της αντωνυμίας *nohis* ο μεταφραστής παρεμβαίνει δικαιολογώντας τις εκλεκτικές του συγγένειες με την *Αινειάδα* και τις επιλεκτικές απωθήσεις των ομηρικών στοιχείων, ενώ ταυτόχρονα εντάσσει το μετάφρασμα του στη ρωμαϊκή επική παράδοση που εκβάλλει στη σύγχρονη του πολιτικο - κοινωνική πραγματικότητα, καθώς εξυμνεί τον αυτοκράτορά του, γόνο προφανώς της Ιουλιο - Κλαυδιανής δυναστείας.⁵⁸ Με άλλα λόγια, ο μεταφραστής μέσω του *nohis*, αφενός υπενθυμίζει στους αποδέκτες του (ακροατήριο ή αναγνώστες)⁵⁹ την ύπαρξή του ως αφηγητή και, αφετέρου, δημιουργεί μια γέφυρα που συνδέει τον ομηρικό κόσμο με τον πραγματικό κόσμο της εποχής του.

Στους στίχους 903 - 905 ο μεταφραστής επανέρχεται στο ομηρικό κείμενο και ολοκληρώνει επιλεκτικά και πάλι τη ραψωδία Υ, αποδίδοντας το υπόλοιπο τμήμα που αφορά την πρώτη αναμέτρηση του Αχιλλέα με τον Έκτορα (Υ 353 - 503) με λιγότερο από τρεις στίχους: «μετά απ' αυτό ο Αιακίδης καταδιώκει τους Τρώες με ολέθριο δόρυ και κατασφάζει τεράστιο αριθμό ανδρών, διψώντας για το αίμα του Έκτορα». Ο στίχος *inde agit Aeacides infesta cuspide Teucros* σηματοδοτεί το τέλος της μονομαχίας του Αχιλλέα με τον Αινεία και την περαιτέρω δράση του Αχιλλέα στη μάχη, όπου σφάζει τεράστιο αριθμό ανδρών (*ingentemque modum prosternit caede virorum*).⁶⁰ Ο μεταφραστής εδώ συμπυκνώνει ομηρικά χωρία της ραψωδίας Υ που αφορούν την αναμέτρηση Αχιλλέα - Έκτορα,⁶¹ παρόλο που παραλείπει την ίδια τη

58. Αυτοί οι στίχοι σε συνδυασμό με τους υπαινιγμούς στον αυτοκράτορα - Απόλλωνα στην *έκφρασι* της ασπίδας είναι θεμελιώδους σημασίας για τη χρονολόγηση της επιτομής. Από τις διάφορες απόψεις που προτάθηκαν (εποχή του Τιβέριου, του Νέρωνα, των Φλαβίων) επικρατέστερη είναι η άποψη της χρονολόγησης της *Λατινικής Ιλιάδας* στην εποχή του Νέρωνα, γύρω στο 65, βλ. M. Scaffai, *ό.π.*, σσ. 11 - 29 & 397 - 398.

59. Η *Λατινική Ιλιάδα* αφενός ικανοποίησε τις ανάγκες ενός ρωμαϊκού κοινού του 1ου μ.Χ. αιώνα, που δεν γνώριζε καλά ελληνικά και επιθυμούσε να διαβάσει την *Ιλιάδα* και, αφετέρου, χρησιμοποιήθηκε στην Αρχαιότητα, αφότου κυκλοφόρησε ήδη, αλλά και σε όλη τη διάρκεια του Μεσαίωνα, ως σχολικό εγχειρίδιο βλ. Φ. Κ. Πολυμεράκης, *ό.π.*, σσ. 147 - 148.

60. Σημειώνουμε ότι η χρήση της λέξης *modus*, με τη σημασία *numerus*, *multitudo hominum* και τα παρόμοια, είναι σπάνια στην επική ποίηση και αποτελεί μάλλον στοιχείο του πεζού λόγου, κυρίως της ιστοριογραφίας, πβ. M. Scaffai, *ό.π.*, σ. 399.

61. Από το σημείο που ο Έκτορας, υπακούοντας στον Απόλλωνα, κρύβεται φοβισμένος στο πλήθος των στρατιωτών και ο Αχιλλέας ρίχνεται με μανία στη μάχη (Υ 381 - 382 *έν δ' Αχιλεὺς Τρώεσσι θόρε φρεσίν εἰμένος ἀλκήν, | σμερδαλέα ἰάχων*) και από τη

σύγκρουση, ενώ η φράση *infesta cuspide* αποδίδει την ομηρική έκφραση *νηλέϊ χαλκῶ* που χρησιμοποιείται σε άλλα χωρία της *Ιλιάδας*.⁶² Το επίθετο *infesta* αποδιδόμενο στο *cuspide* («αιχμή του δόρατος», «δόρυ») “προσωποποιεί” το ουσιαστικό,⁶³ καθώς το επίθετο *νηλής* (και *νηλής*) χρησιμοποιείται κανονικά για πρόσωπα και μάλιστα στην *Ιλιάδα*, ως χαρακτηρισμός προσώπου, αποδίδεται μόνο στον Αχιλλέα.⁶⁴ Με αυτό το σκεπτικό θα μπορούσαμε ενδεχομένως να μιλήσουμε και για “υπαλλαγή” του επιθέτου *infesta* που αποδίδει στο *cuspide* την ιδιότητα που θα απέδιδε στον Λιακίδη (*infesta cuspide* αντί *Leacides infestus*).⁶⁵

σύγκρουση των δύο ηρώων (Υ 441 - 443 αὐτὰρ Ἀχιλλεύς / ἔμμεμαῖος ἐπόρουσε κατακτάμεναι μενεαίνων, / σμερδαλέα λάχων), όπου επεμβαίνει τελικά ο Απόλλωνας και σώζει τον Έκτορα (Υ 443 - 444).

62. Η φράση *νηλέϊ χαλκῶ* απαντά 11 φορές στην *Ιλιάδα* (πβ. J. R. Tebben, *Concordantia Homericæ, Pars II: Ilias, Volumen tertium*, Hildesheim - Zürich - New York 1998, σσ. 1746 - 1747), από τις οποίες οι πιο χαρακτηριστικές για το στίχο που σχολιάζουμε είναι η χρήση της φράσης για τον τραυματισμό της Αφροδίτης από το Διομήδη, ενώ η θεά προσπαθεί να προστατέψει τον Αινεία (Ε 330 Κύπριν ἐπύχεται νηλέϊ χαλκῶ), και η χρήση της στη σύγκρουση Αινεία - Ιδομενέα (Ν 501) και Έκτορα - Πάτροκλου (Π 751). Ο συνδυασμός *infesta cuspide* φαίνεται να απαντά μόνο στο Λίβιο (4, 19, 4 *infesta cuspide in unum fertur hostem*) και στο Βιργίλιο *Aen.* 2, 529 *infesto vulnere* (Serv.: pro telo), πβ. *ThLL* VII 1407, 9 & 16. Το επίθετο *infestus* είναι σπάνιο στην αυτοκρατορική εποχή (πβ. A. Ernout - A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris 1994 (=1932), σ. 317 s.v. *infestus*) και ως εκ τούτου η χρήση του εδώ, έστω και με τη ρωμαϊκή διαμεσολάβηση (Λίβιος - Βιργίλιος), παραπέμπει στην ομηρική φράση *νηλέϊ χαλκῶ* καθώς η λέξη *χαλκός* σημαίνει συχνά το δόρυ, πβ. H. Ebeling, *Lexicon Homericum*, Hildesheim 1963 (=Leipzig 1885), τόμ. 2, σ. 464 (s.v. *χαλκός*) «cum saepissime significet hastam».

63. Πβ. R. G. Austin, ό.π., σ. 360 (*ad Aen.* 2, 529) «*infesto vulnere*: ... μια επινόηση του Βιργιλίου ... που σχεδόν προσωποποιεί το τραύμα (*bonum schema: vulnus pro telo*, Servius)».

64. Το επίθετο *νηλής* απαντά 24 φορές στην *Ιλιάδα*, τις 11 στο συνδυασμό *νηλέϊ χαλκῶ* (άλλη μία στο *νηλέϊ δεσμῶ*), 7 φορές στη φράση *νηλής ἦμαρ*, μία φορά ως *νηλέα θυμόν* (Τ 229), άλλη μία ως *νηλέος ἦτορ* (Ι 497, όπου σχετίζεται με τον Αχιλλέα, που δεν του ταιριάζει να έχει *νηλέος ἦτορ*) και τρεις φορές ως χαρακτηρισμός προσώπου. Και τις τρεις φορές αποδίδεται στον Αχιλλέα και μάλιστα τονίζεται ιδιαίτερα καθώς τοποθετείται στην αρχή του στίχου και μέσα σε αρνητικά συμφραζόμενα: δύο φορές χρησιμοποιείται σε κλητική προσφώνηση (Π 33 *νηλέες, οὐκ ἄρα σοί γε πυτὴρ ἦν ἱππότα Πηλεΐς, / οὐδέ θέτις μήτηρ*· 203 - 204 “*σθέντι Πηλέος νίε, χόλω δρα σ’ ἔτρεφε μήτηρ, / νηλέες, δε...*”) και μία σε ονομαστική πτώση (Ι 632 *αὐτὰρ Ἀχιλλεύς / ἀγχιον ἐν στήθεσι θέτο μεγαλήτορα θυμόν, / σχέτιος, ... / ... / νηλής*), πβ. H. Ebeling, ό.π., σσ. 1147 - 48 (s.v. *νηλής* σὶ *νηλής*)· J. R. Tebben, ό.π., 1175 - 1176.

65. Ο τύπος *infestus* θα ταιριάζε μετρικά στο στίχο καθώς η βραχύχρονη λήγουσα του θα ήταν θέσει μακρά, η προτίμηση όμως του Βαίβιου υπαγορεύεται, κατά την άποψή μας, από την ομηρική έκφραση *νηλέϊ χαλκῶ* που εξυπηρετεί στο συγκεκριμένο στίχο την

Την αρνητική ηθογραφική παρουσίαση του Αχιλλέα προωθεί και το τελευταίο ημιστίχιο όπου, παρόλο που η φράση *sanguinis Hectorei sitiens* (905) συμπυκνώνει τους ομηρικούς στίχους από το σημείο όπου ο Αχιλλέας ποθεί να συναντήσει τον Έκτορα «για να χορτάσει με το αίμα του Πριαμίδα τον Άρη»,⁶⁶ ο μεταφραστής παραλληλίζει τον Αχιλλέα με αιμοβόρο θηρίο,⁶⁷ επειδή προ-

επίτευξη της υπαλλαγής (ένα σχήμα που διατηρεί άλλωστε ο μεταφραστής και στο προοίμιο της επιτομής, βλ. Φ. Κ. Πολυμεράκης, ό.π., σ. 155) και μέσω αυτής την “τεχνήσσα” υπονόμηση του Αχιλλέα.

66. Υ 75 - 78 αὐτὰρ Ἀχιλλεὺς / Ἐκτορος ἄντα μάλιστα λιλαίετο δῦναι ὄμιλον / Πριαμίδεω· τοῦ γὰρ ἴα μάλιστα ἔθυμός ἀνώγει / αἵματος ἄσαι Ἔρη ταλαύρινον πολεμιστήν. Ο στίχος 78 αποτελεί επανάληψη του στίχου 289 της ραψωδίας Ε και επανέρχεται στη ραψωδία Χ 267: τη μία φορά λέγεται απειλητικά από το Διομήδη στο Λυκάονα και στον Αινεία, ότι δηλ. δεν θα ησυχάσουν πριν κάποιος από τους δυο τους «πέσει στο χώμα και χορτάσει με το αίμα του τον Άρη, τον ατρόμητο πολεμιστή» και την άλλη φορά λέγεται από τον Αχιλλέα στον Έκτορα, πριν από την μονομαχία τους, για όποιον από τους δυο τους σκοτωθεί και «χορτάσει» με το θάνατό του «τον Άρη με αίμα». Στο χωρίο Υ 75 - 78 λέγεται από τον ποιητή - αφηγητή και αφορά τη βούληση του Αχιλλέα. Και στις τρεις περιπτώσεις πάντως η φράση αἵματος ἄσαι Ἔρη φαίνεται να έχει λογοτυπικό χαρακτήρα καθώς ουσιαστικά αποτελεί μία διαφορετική έκφραση - διατύπωση για το θάνατο του πολεμιστή στο πεδίο της μάχης, ενώ στη λατινική επιτομή προβάλλεται πιο έντονα το στοιχείο της ωμότητας και γρεώνεται άμεσα στον Αχιλλέα, καθώς «διψάει» ο ίδιος «για το αίμα του Έκτορα».

67. Η φράση *sanguinis Hectorei sitiens* ανακαλεί την παρομοίωση όπου ο Ατρείδης παρομοιάζεται με λιοντάρι της Λιβύης που διψάει για αίμα» (500 - 505 *ut Libycus... leo ... / ... / ... sitiensque cruoris / ... / sic ferus Atrides adversos fertur in hostes / infestasque Phrygum proturbat cusptide turmas*). Λίγο παραπάνω βέβαια σε μία παρεμφερή παρομοίωση και ο Έκτορας παρομοιάζεται με «πεινασμένο λύκο» (488 - 492 *ut lupus ... / ... / ... fremit esuriens et negligit omnes / in mediosque greges avidus ruit, haut secus Hector / invadit Danaos et territet ense cruento*), ωστόσο η παρομοίωση εξυπηρετεί την προβολή της γενναιότητας του Έκτορα καθώς στο αμέσως προηγούμενο δίστιχο (486 - 487) χαρακτηρίζεται ως *fortissimus* και ως *spes una Phrygum* (παρκαιάτω μάλιστα, στίχ. 661, χαρακτηρίζεται ως *unum decus Phrygiae*). Αντίθετα, στην παρομοίωση με το λιοντάρι ο Αγαμέμνωνας χαρακτηρίζεται ως *ferus Atrides* (504) και προβάλλεται έτσι η ωμότητά του (πβ. στίχ. 322 *violentus Atrides*, 327 *cum saevo ... Atrida*, 640 *saevo ... Atridae*).

Ο Μ. Scalfai (ό.π., σ. 309) σχολιάζει στους στίχους 500 - 505 ότι μετά από την παρομοίωση του Έκτορα με λύκο (488 κ.ε.) πρόκειται για άλλο ένα δείγμα της επιδειξιότητας του μεταφραστή που διευρύνει σ' αυτό το σημείο την ομηρική αφήγηση, όπου απουσιάζει η παρομοίωση με λιοντάρι. Αν και δεν αποκλείει ομηρική επίδραση από το Ε 554 - 560, όπου ο Ορσίλοχος και ο Κρήθων παρομοιάζονται με λιοντάρια, πιστεύει ότι τα πρότυπα αυτής της παρομοίωσης εντοπίζονται στη ρωμαϊκή ποίηση, κυρίως στον Οβίδιο (*Fast.* 2, 209· 5, 178 & 371 κ.ε.) και όχι στη ρωμαϊκή επική ποίηση, όπου η παρομοίωση πολεμιστών με λιοντάρια, όπως επισημαίνει χαρακτηριστικά, είναι φυσικά κοινός τύπος και περιορίζεται στην παράθεση κάποιων ενδεικτικών παραδειγμάτων από το Βιρ-

φανώς «θέλει να υπογραμμίσει την απάνθρωπη σκληρότητα του Αχιλλέα, στην οποία — στα μάτια του Βαίβιου — αντιπαρατίθενται, τουλάχιστον σιωπηρά, οι πιο ήπιοι τρόποι του Έκτορα».⁶⁸ Η αποσιώπηση της αναμέτρησης Αχιλλέα - Έκτορα και ο υπερτονισμός της δίψας του Αχιλλέα για αίμα είναι μεταφραστικές επιλογές που, κατά την άποψή μας, υπονομεύουν τον Αχιλλέα.⁶⁹

γίλιο (*Aen.* 9, 339 & 972· 10, 454 & 723· 12, 6 κλπ.), σημειώνοντας ότι κανένα απ' αυτά δεν είναι το πρότυπο των στίχων 500 - 505. Για τις παρομοιώσεις στο Βιργίλιο (στην *Αινειάδα* υπάρχουν πάνω από 130) αναφέρουμε ενδεικτικά τις μελέτες των J. A. Thomson, *De Comparationibus virgilianis*, Lund 1893· W. J. O'Neal, *The Form of the Simile in the Aeneid*, Columbia 1970· Ε. Περάκη - Κυριακίδου, *Οι παρομοιώσεις των τεσσάρων πρώτων βιβλίων της Αινειάδας: Φως και Χρώμα* (διδ. διχτρ.), Θεσσαλονίκη 1996.

Σημειώνουμε ότι και στον Όμηρο η παρομοίωση πολεμιστών με λιοντάρια είναι συχνή και περιοριζόμαστε σε ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα, όπως στην παρομοίωση του Διομήδη με λιοντάρι (Ε 136 - 143) όταν συγκρούεται με τον Αινεία και το Λυκάονα, του ίδιου του Αινεία με λιοντάρι (Ε 299) καθώς προσπαθεί να προφυλάξει από τους Αχαιούς το πτώμα του Πάνδαρου, και του Αχιλλέα με περικυκλωμένο λιοντάρι καθώς πετιέται μπροστά στον Αινεία λίγο πριν από τη σύγκρουσή τους (Υ 164 - 173). Για τις παρομοιώσεις στον Όμηρο, ένα θέμα τεράστιο και με πλούσια βιβλιογραφία, αναφέρουμε ενδεικτικά τις μελέτες των A. Clausen, *Kritik und Exegese der homerischen Gleichnisse in Altertum*, Diss., Freiburg 1913 (μελέτη για το πώς οι αρχαίοι σχολιαστές αντιμετώπιζαν τις ομηρικές παρομοιώσεις)· H. Fränkel, *Die homerischen Gleichnisse*, Göttingen 1921· M. Coffey, «The Function of the Homeric Simile», *AJPh* 78 (1957) 113 - 132· D. J. N. Lee, *The Similes of the Iliad and Odyssey Compared*, Sydney 1964· W. C. Scott, *The Oral Nature of the Homeric Simile*, Leiden 1974· C. Moulton, *Similes in the Homeric Poems*, Göttingen 1977· S. A. Nimis, *Narrative Semiotics in the Epic Tradition: the Simile*, Bloomington 1987, σσ. 23 - 95 (μια σημειωτική προσέγγιση των ομηρικών παρομοιώσεων)· M. W. Edwards, *ό.π.*, σσ. 24 - 41.

68. M. Scaffai, *ό.π.*, σ. 399 «Il richiamo al v. 502 (*Libycus ... leo*) *sitiens ... cruoris*, vuole sottolineare la disumana ferocia di Achille, cui — agli occhi di Beblio — si contrappongono almeno implicitamente i più miti tratti di Ettore».

69. Προσπάθεια υπονόμησης του Αχιλλέα επιστημόναμε ήδη στο προοίμιο της Λατινικής *Ιλιάδας*, όσον αφορά κυρίως τη χρήση του επιθέτου *superbus* και την αντικατάσταση του *dios* με το *bello clarus*, η οποία επεκτείνεται και σε άλλα σημεία, αν κρίνουμε τουλάχιστον από τα επίθετα που αποδίδονται στον Αχιλλέα (πβ. Φ. Πολυμεράκης, *ό.π.*, σσ. 154 & 161). Τα επίθετα που χρησιμοποιούνται για τον Αχιλλέα στην επιτομή, είτε αναφέρεται ως *Achilles* (27 φορές), είτε ως *Aeacides* (9 φορές), είτε ως *Pelides* (3 φορές), είναι *superbus* (στ. 1), *clarus* (8, 50), *ferus* (74), *verus* (824), *magnus* (60, 72, 860, 934, 995), *horridus* (924), *saevus* (958), *durus* (988), *fortissimus* (1028 «*O Graiae gentis fortissime Achilles*», από την ιεσσία του Πριάμου), επίσης χαρακτηρίζεται ως *Troum terror* (585) και *horrendus* (813). Στην πλειοψηφία τους αποτελούν αρνητικούς χαρακτηρισμούς του Αχιλλέα, ακόμη πιο σημαντική όμως ένδειξη υπονόμησης του αποτελεί, κατά την άποψή μας, το ότι πουθενά στη Λατινική *Ιλιάδα* δε χρησιμοποιείται για τον Αχιλλέα το επίθετο *magnanimus*. Το επίθετο αυτό αποδίδει επακριβώς τα ομηρικά

Σ' αυτή την τακτική υπονόμησης του Αχιλλέα ίσως θα πρέπει να προσγράψουμε και τη χρήση του ονόματος *Aeacides*, αν και η χρήση του πατρωνυμικού καθ'αυτή δεν υποκρύπτει τίποτε αρνητικό και είναι μια υφολογική τροπή που αποτελεί τυπική περιουσία του ομηρικού πρωτοτύπου.⁷⁰ Ωστόσο, αν λάβουμε υπόψη μας ότι ο Βαίβιος αφενός δεν χρησιμοποιεί ποτέ για τον Αινεία το πατρωνυμικό *Ἀγχισιάδης*,⁷¹ παρόλο που απαντά στην *Ιλιάδα*, και μάλιστα και στο επεισόδιο της σύγκρουσης Αχιλλέα - Αινεία,⁷² και, αφετέρου, ότι και τις δύο φορές που χρησιμοποιεί προσδιοριστικό επίθετο για το πατρωνυμικό *Aeacides* ουσιαστικά τονίζει την ωμότητα του Αχιλλέα (74

μεγαλήτωρ και μεγάθυμος και πέρασε στα λατινικά ήδη από αρχαίους επικούς ποιητές και έπειτα μαρτυρείται ευρύτερα στον Πλάτο, τον Κάτουλλο, το Λουκρήτιο, το Βιργίλιο και άλλους (πβ. M. Scaffai, ό.π., σ. 252). Ο Βαίβιος μάλιστα χρησιμοποιεί το *magnanimus* για ήρωες κατώτερους από τον Αχιλλέα, όπως για τους αρχηγούς των Αλιζώνων Οδίο και Επίστροφο (242 *magnanimique duces Odiosque et Epistrophus*) και για τον Ιδομενέα (777 *magnanimus ductor Rytieus*, αποδίδοντας την ομηρική φράση *Ἰδομενεὺς δουρικλυτὸς ἡγεμόνευεν*, B 645 & 650) και μάλιστα χωρίς καν να υπάρχει στο πρωτότυπο (B 856), και δεν το χρησιμοποιεί ποτέ για τον Αχιλλέα, παρόλο που το μεγάθυμος απαντά πολύ συχνά στην *Ιλιάδα* (62 φορές συνολικά) και αποδίδεται και στον Αχιλλέα (6 φορές) όχι σπανιότερα σε σύγκριση με άλλους ήρωες, πβ. J. R. Tebben, ό.π., σσ. 1076 - 1077.

Αντίθετα, για τον Αινεία χρησιμοποιεί μόνο τιμητικά επίθετα και περιφράσεις, όπως *animosus* (516) που είναι μάλιστα παραπλήσιο του *magnanimus* και ανταποκρίνεται στο ομηρικό *μεγαλήτωρ* (πβ. Υ 175, 263, 293, 323 *μεγαλήτορος Αινείας*), *sacer* (236), *Dardanius* (472), *Veneris certissima proles* (236), *Veneris pulcherrima proles* (483), *Cythereius heros* (895), που αναφέραμε και αναλύσαμε παραπάνω.

70. Για τα ονόματα του Αχιλλέα στον Όμηρο βλ. D. M. Shive, *Naming Achilles*, Oxford 1987.

71. Το μόνο πατρωνυμικό που χρησιμοποιεί μία φορά για τον Αινεία είναι το επίθετο *Dardanius* και έχει τιμητική σημασία. Συγκεκριμένα το χρησιμοποιεί σε έναν ιδιαίτερα βαρυσήμαντο στίχο που αναφέρεται στη διάσωση του Αινεία από τον Απόλλωνα (472 *Dardanium Aeneam servat Troianus Apollo*), όπου η φράση *Dardanius Aeneas*, παρόλο που προέρχεται από το Βιργίλιο (*Aen.* 1, 484· 6, 169 κ.α., πβ. M. Scaffai, ό.π., σ. 303), καθώς τονίζει τη θεϊκή καταγωγή του Αινεία, από την πλευρά του πατέρα του αυτή τη φορά, παραπέμπει συνειρμικά στην ομηρική προφητεία και στο λόγο της διάσωσης του Αινεία από τον Ποσειδώνα, για να μη χαθεί δηλαδή η γενιά του Δάρδανου, γιου του Δία και προγόνου του Αινεία (Υ 302 - 305· πβ. επίσης M. W. Edwards, ό.π., σσ. 316 κ.ε.).

72. Τις δύο από τις τρεις φορές που απαντά συνολικά το πατρωνυμικό *Ἀγχισιάδης* στην *Ιλιάδα* αφορά τον Αινεία και παραθέτει τον ήρωα δίπλα στους γενναιότερους της *Ιλιάδας*, τη μία αναφέρεται ο Αινείας δίπλα στον Έκτορα (P 754 *Αινείας τ' Ἀγχισιάδης και φαίδιμος Ἐκτωρ*), και την άλλη δίπλα στον Αχιλλέα στην αναμέτρησή τους (Υ 160 *Αινείας τ' Ἀγχισιάδης και δῖος Ἀχιλλεύς*). Την τρίτη φορά (Υ 296) πρόκειται για άλλον Αγχίσιο που δεν έχει καμία σχέση με τον Αινεία.

ferus Aeacides· 924 *horribus Aeacides*),⁷³ η χρήση του παρωνυμικού *Aeacides* στο συγκεκριμένο επεισόδιο της Λατινικής Ιλιάδας (897, 903) ίσως να είναι φορέας αρνητικών συνδηλώσεων για τον Αχιλλέα. Παρόμοιες εκφράσεις βέβαια με αυτές των στίχων 903 - 904 χρησιμοποιεί ο μεταφραστής και για τον Έκτορα, για το Διομήδη και για τον Αγαμέμνονα, ο Έκτορας όμως στα συγκεκριμένα χωρία αναφέρεται ως *fortissimus Hector*, ενώ οι άλλοι δύο αναφέρονται με τα πατρωνυμικά τους και με χαρακτηρισμούς που τονίζουν την ωμότητά τους (415 - 416 *saevi... | Tydidae*· 504 *ferus Atrides*).⁷⁴

Στην επιτομή η συμπυκνωμένη απόδοση του ομηρικού χωρίου (Υ 76 - 78) στη φράση *sanguinis Hectorei sitiens* (905) χρησιμοποιείται αντίστροφα σε σύγκριση με το πρωτότυπο: πλαισιώνει τη μονομαχία Αχιλλέα - Αινεία όχι ως προμετωπίδα αλλά ως κατακλειδα (στίχ. 903 - 905), ενώ ως προμετωπίδα λειτουργεί, όπως ήδη αναφέραμε, η συνοπτικότητα και άκρως επιλεκτική απόδοση ολόκληρης της ραψωδίας Τ (στίχ. 892 - 895). Και στα δύο σημεία που πλαισιώνουν τη σύγκρουση Αχιλλέα - Αινεία ο μεταφραστής υπονομεύει τεχνηέντως τον Αχιλλέα: στην προμετωπίδα, όπου περιγράφεται η είσοδος του Αχιλλέα στη μάχη, μέσω της βιργιλιανής απήχησης *immani turbine fertur*, όπως αναφέραμε παραπάνω, ο Αχιλλέας παραλληλίζεται με

73. Από τις εννιά φορές που χρησιμοποιεί ο Βαίβιος το *Aeacides*, τις επτά το χρησιμοποιεί χωρίς κάποιο προσδιοριστικό επίθετο, και από τις τρεις φορές που απαντά το πατρωνυμικό *Pelides* τη μία χαρακτηρίζεται από το επίθετο *superbus* (στίχ. 1), που ουσιαστικά υπονομεύει τον Αχιλλέα (πβ. Φ. Κ. Πολυμεράκης, ό.π., σσ. 154 - 155).

74. Βλ. για τον Έκτορα στίχ. 487 *nec cessat spes una Phrygum fortissimus Hector | sternere caede viros*, 678 *Hector | adversas... acies infesta cuspide terret* για τον Ατρείδη (504 *ferus Atrides*) αναφερθήκαμε παραπάνω, στην παρομοίωση με λιοντάρι· για τον Τυδείδη τους στίχους 415 - 416 που περιγράφουν την ανισότητα Ιδαίου - Διομήδη τους παρθέσαμε σχολιάζοντας τους στίχους 896 - 898, και τους στίχους 665 - 666 (όπου μέσω βιργιλιανής απήχησης παραλληλίζεται με Ερινύα) τους παρθέσαμε παραπάνω σχολιάζοντας το στίχο 893. Σημειώνουμε ότι ο Βαίβιος χρησιμοποιεί και το πατρωνυμικό *Priamides* (6 φορές) και μία φορά το *Dardanides* (826), αποκλειστικά για τον Έκτορα, αλλά χωρίς κανέναν αρνητικό χαρακτηρισμό, αντίθετα μάλιστα συνήθως μέσα σε θετικά συμφραζόμενα. Τρεις φορές αναφέρεται ο Έκτορας ως *Priamides Hector* (226, 660, 755) και με τους χαρακτηρισμούς *fortissimus* και *spes una Phrygum*, και τις άλλες τρεις που αναφέρεται απλώς ως *Priamides* αντιπαρατίθενται αρετές του ήρωα έναντι της ωμότητας των αντιπάλων: τις δύο (601, 610) χαρακτηρίζεται ως *insignis bello* (603) αντιπαρατιθέμενος με τον "ωμό" Αίαντα (611 *ferus Ajax*) και την άλλη αναδεικνύεται η ανθρώπινη πλευρά του Έκτορα έναντι της σκαιότητας του Αχιλλέα, καθώς χρησιμοποιείται στο στίχο που παρεμβάλλει ο μεταφραστής ανάμεσα στην ικεσία του Έκτορα και στην απάντηση του "σκληρού" Αχιλλέα (988 *Talia Priamides. Quem contra durus Achilles*).

τη δυσοίωνα Ερινύα, ενώ στην κατακλείδα τονίζεται η θηριώδης σκληρότητα του καθώς παραλληλίζεται με λιοντάρι που διψάει για αίμα.

Μετά την ερμηνευτική προσέγγιση των μεταφραστικών επιλογών του Βαίβιου Ιταλικού όσον αφορά το επεισόδιο της σύγκρουσης Αχιλλέα - Αινεία, συμπεριλαμβανομένης και της προφητείας του Ποσειδώνα, συνοψίζουμε τις επισημάνσεις μας οι οποίες αναδεικνύουν, κατά την άποψή μας, το συνειδητό εκρωμαϊσμό του πρωτοτύπου:

I) Στο ομηρικό κείμενο η μονομαχία Αχιλλέα - Αινεία παρουσιάζεται ως ένα συγκυριακό επεισόδιο της ραψωδίας Υ που αποτελεί ένα προστάδιο της σύγκρουσης Αχιλλέα - Έκτορα και χρησιμοποιείται ως ένα βαθμό στην αφήγηση για να καθυστερήσει την πρώτη αναμέτρηση του Αχιλλέα με τον Έκτορα, ο οποίος σώζεται τελικά από τον Απόλλωνα. Στη λατινική επιτομή παραλείπονται και η σύγκρουση Αχιλλέα - Έκτορα και η παρέμβαση του Απόλλωνα, όχι μόνο στη διάσωση του Έκτορα (φυσικό επακόλουθο άλλωστε της αποσιώπησης αυτής της σύγκρουσης) αλλά και στο επεισόδιο της σύγκρουσης Αχιλλέα - Αινεία, το οποίο αποτελεί μοναδικό θέμα και τον κεντρικό άξονα του τμήματος της επιτομής (892 - 905) όπου μάλιστα συμπτύσσονται δύο ομηρικές ραψωδίες, η Γ και η Υ. «Η διαλεκτική της σύγκλισης και της απόκλισης» από το πρωτότυπο «που οικειώνεται και ταυτόχρονα ανοικειώνει τον Όμηρο»⁷⁵ και η ενσωμάτωση στοιχείων από τη ρωμαϊκή ποιητική παράδοση, ιδιαίτερα την επική, μεταβάλλουν την «ποιητική» του πρωτοτύπου⁷⁶ και τοποθετούν το μετάφρασμα σε μια ενιαία ρωμαϊκή μεταφραστική παράδοση, ενώ παράλληλα εξυπηρετούν κυρίως το στόχο του εκρωμαϊσμού και το μεγαλύτερο βαθμό ενσωμάτωσης του μεταφράσματος στα κοινωνικά και πολιτικά συμφραζόμενα της εποχής του.

II) Μέσω των επιλεκτικών απωθήσεων ομηρικών στοιχείων και μέσω διακειμενικών αναφορών από τη ρωμαϊκή ποίηση, κυρίως από την Αινειάδα και τη λεγόμενη οβιδιανή «Αινειάδα», ο μεταφραστής επιχειρεί μία συνειδητή υπονόμηση του Αχιλλέα και μία παράλληλη εξύψωση του Αινεία: αφενός προβάλλει την ανωτερότητα της καταγωγής του Αινεία έναντι του Αχιλλέα (*Cythereius - Thetideius*), και, αφετέρου, υπαινίσσεται την ηθική ανωτερότητα του Αινεία (υπαινιγμός στην *pietas*) και την αποθέωσή του έναντι της θηριώδους σκληρότητας του Αχιλλέα.

III) Στην Ιλιάδα ο Ποσειδώνας, απευθυνόμενος σε ευθύ λόγο στους άλλους θεούς, προλέγει ότι ο Αινείας και η γενιά του θα βασιλέψουν στους Τρώες μετά

75. Θ. Δ. Παπαγγελής, *Η ποιητική των Ρωμαίων "Νεωτέρων". Προσποθέσεις και προεκτάσεις*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1994, σ. 55.

76. Πβ. Ε. Γκαστή, ό.π., σ. 138 υποσημ. 12.

την καταστροφή της Τροίας, προσδιορίζοντας όχι το χώρο (αν θα είναι η Τροία, αφού ξανακτισθεί, ή κάποια γειτονική περιοχή της Ασίας)⁷⁷ αλλά μόνο την εθνικότητα των υπηκόων του μελλοντικού βασιλείου, ότι δηλαδή θα είναι Τρώες (*Τρώεσσιν ανάξει*). Επίσης περιγράφεται ο τρόπος σωτηρίας του Αινεία, που είναι μάλιστα παρόμοιος με τον τρόπο διάσωσης του Έκτορα από τον Απόλλωνα. Στη *Λατινική Ιλιάδα* ο Βαίβιος Ιταλικός δεν μεταφράζει την προφητεία του Ποσειδώνα ούτε περιγράφει τη διάσωση του Αινεία. Απλώς, με μία αρνητική υποθετική πρόταση (*Quem nisi servasset...*), αναφέρει ως δεδομένη τη διάσωση του Αινεία, ως γεγονός που συντελέστηκε στο απώτατο παρελθόν και, μέσω διακειμενικών πυκνωμάτων από καιρία "ιστορικά" χωρία και "προφητείες" της *Αινειάδας*,⁷⁸ προχωρεί και προβάλλει ως αποτελέσματα εκείνης της διάσωσης τη φυγή του ήρωα από την Τροία, την ίδρυση της Ρώμης *laetis in agris*, την αποθέωση αυτοκρατόρων της Ιουλιο - Κλαυδιανής δυναστείας, φτάνοντας ως τη σύγχρονή του πραγματικότητα. Ό,τι στην Αινειάδα, δηλ. η ίδρυση της Ρώμης και η πραγματωμένη ήδη ιστορία της, παρουσιάστηκε σε χρόνο μέλλοντα,⁷⁹ στη *Λατινική Ιλιάδα* προβάλλεται ως ρωμαϊκό παρελθόν και παρόν με αφετηρία τη διάσωση του Αινεία από τον Ποσειδώνα.

IV) Ο μεταφραστής έχει έντονη συνείδηση της μεταφραστικής ποιητικής του που τού επιτρέπει να αυτοπαρουσιάζεται (*no bis*) και να αποκαλύπτει μια "ενδοποιητική" και "αυτοαναφορική" τάση, σε ένα σημείο του μεταφράσματός του όπου αποκλίνει σαφώς από το πρωτότυπο, και να διεκδικεί

77. Μερικοί μελετητές μάλιστα, με βάση τους στίχους 306 - 308 της προφητείας του Ποσειδώνα, όπου φαίνεται πως ο ποιητής σώζει κάποια παλιά παράδοση... βρήκαν σ' αυτή μίαν ένδειξη για να υποστηρίξουν πως το μέρος αυτό γράφτηκε για ν' ακουστή στην αυλή ενός μικρασιάτη άρχοντα, που καυχιόταν πως είναι απόγονος του Αινεία», βλ. Όλγα Κομνηνού - Κακριδή, ό.π., σ. 157. Παρόμοια ερμηνεία αυτού του χωρίου δόθηκε ήδη και στην αρχαιότητα, πβ. M. W. Edwards, ό.π., σσ. 299 - 301 «In antiquity some thought the *Il.* passage meant that Homer knew of descendants of Aeneias reigning in Phrygia» όπου παραθέτει αρχαίες πηγές γι' αυτό το θέμα και σχετική βιβλιογραφία.

78. Βλ. Ε. Καραμαλέγκου, «Ιστορικά χωρία στην Αινειάδα του Βιργίλιου» στα *Πρακτικά Β' Πανελληνίου Συμποσίου Λατινικών Σπουδών (Ρέθυμνο, 27 - 29 Σεπτεμβρίου 1985)*, *Ρέθυμνο* 1988 [= *Αριάδνη* 4 (1988)], σσ. 166 - 177, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

79. Χαρακτηριστικά το 4ο κεφάλαιο της διατριβής της Sara Amis (*Patterns of Time in Virgil*, Harvard 1974) τιτλοφορείται «Roman History in Future tense». Βλ. επίσης Στρ. Κυριακίδης, «Η προβολή της Ρώμης και η χρονική της διάσταση στην Αινειάδα», *Πρακτικά Α' Πανελληνίου Συμποσίου Λατινικών Σπουδών: Λογοτεχνία και πολιτική στα χρόνια του Αυγούστου (Γιάννενα, 5 - 6 Νοεμβρίου 1982)*, *Γιάννενα* 1984, σσ. 29 - 39 *passim*. Για τη σχέση του Βιργίλιου με την ιστορία βλ. επίσης R. J. Tarrant, «Poetry and power: Virgil's poetry in contemporary context», *The Cambridge Companion to Virgil* (ed. Ch. Martindale), Cambridge 1997, σσ. 169 - 187.

σχεδόν μια αυτόνομη ποητική παρουσία, που προβάλλεται άλλωστε και στην ακροστιχίδα της επιτομής ITALICUS SCRIPSIT.⁸⁰

80. Για την ακροστιχίδα (ITALICUS στο προοίμιο - SCRIPSIT στην κατακλείδα) της επιτομής, τη διαφορά ανάμεσα στο *scripsit* και στο *vertit*, την υποβολή της παρουσίας του μεταφραστή μέσω αυτών στο μετάφρασμά του, καθώς και σχετική βιβλιογραφία βλ. Φ. Κ. Πολυμεράκης, ό.π., σσ. 147, 153, 158 - 159 και «Μεταφραστικές εκδοχές του προοιμίου της Ιλιάδας στους αυτοκρατορικούς χρόνους», Πρακτικά Ζ' Πανελλήνιου Συμπόσιου Λατινικών Σπουδών: Μεταφραστική Θεωρία και Πράξη στη Λατινική Γραμματεία (Θεσσαλονίκη, 16 - 19 Οκτωβρίου 2002), Θεσσαλονίκη Univ. Stud. Pr. 2003, σσ. 222, 224 & 228 - 229. Βλ. επίσης Σ. Γεωργακοπούλου, «Ο Φαίδρος ως μεταφραστής: Η θεωρία του *convertere ut poeta* και το μοντέλο της "κλειστής" μετάφρασης» επίσης στα Πρακτικά Ζ' Πανελλήνιου Συμπόσιου Λατινικών Σπουδών, σσ. 203 - 204, η οποία αναφερόμενη στην ανάπτυξη των μεταφραστικών αρχών του Φαίδρου από τον ίδιο μέσα στο ίδιο του το έργο, επισημαίνει ότι «αυτές οι μεταποιητικές του δηλώσεις δεν έχουν στατικό χαρακτήρα, αλλά θέλουν να δείξουν τη σταδιακή μεταμόρφωση του μεταφραστή σε συγγραφέα - auctor». Ο Βαίβιος με την αποποίηση οποιουδήποτε μεταφραστικού όρου (για τέτοιους όρους βλ. Ε. Κοντογιάννη, «Μεταφραστική ορολογία στην αρχαϊκή γραμματεία», σσ. 72 - 84 και Β. Φυντίκογλου, «Η μεταφραστική ορολογία στο έργο του Κικέρωνα», σσ. 86 - 96 επίσης στα Πρακτικά Ζ' Πανελλήνιου Συμπόσιου Λατινικών Σπουδών, για το *vertit* βλ. και Σ. Γεωργακοπούλου, ό.π., σσ. 200 - 203), ακόμη και του *vertit*, και την επιλογή του *scripsit* στη σύνθεση της κατακλείδας της επιτομής, η οποία μάλιστα δεν έχει τίποτε κοινό με το πρωτότυπο (πβ. M. Scaiffai, ό.π., σσ. 431 κ.ε.), επιχειρεί να υποβάλει την "τελική" του μεταμόρφωση από μεταφραστή σε συγγραφέα - auctor.

SUMMARY

The Homeric Prophecy (*Il.* 20, 302 - 308): Romanization
Techniques in *Ilias Latina*

In this paper I examine the form of Italicus' translation in *Ilias Latina* (892 - 905) in comparison with the original Homeric text, in particular with the episode of the conflict between Achilles and Aeneas and the future rule of Aeneas which Poseidon predicts. On this passage the following remarks can be made: 1) it reproduces the original content, although widely romanized through Vergilian and Ovidian intertexts 2) it preserves some of the poetical diction and dramatic effect of the original, although Roman allusions are introduced. 3) By contrasting Achilles as *Thetideius heros* and Aeneas as *Cythereius heros* Italicus overemphasizes Aeneas' role as the Roman ancestor of the Julio - Claudian dynasty by undermining Achilles. 4) Italicus saw in translation a poetic device that he could refunctionalize to an entirely new purpose, the establishment of his poetic personality on the basis of romanization. By using the acrostich *scripsit* and the personal indexical *nobis* (902) Italicus emphasizes his authorial voice in special reference to the contemporary political and social context (*nobis* indicates the relation of the speaker - narrator of this text to its addressees, i.e. the public of the Neronian era).

By examining Italicus' romanization technique in this individual passage much more insight can be gained from the patterns it forms and how these function in the economy of the epitome and in the new Roman context.

